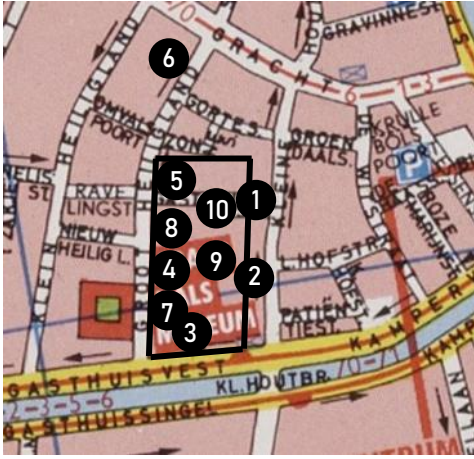

Elisabeth Gasthuis (Sint Elisabeth Gasthuis / Groote Gasthuis / EG), Minderbroedersklooster, Jolesziekenhuis, culturele instellingen en hotel

Inhoudsopgave

1	Minderbroedersklooster voorafgaand aan het Elisabeth Gasthuis (1339/1459-1579)	10
2	Elisabeth Gasthuis aan het Verwulft (14 ^e eeuw-1576)	12
3	Elisabeth Gasthuis aan het Groot Heiligland (1579 - 1971)	13
3.1	Elisabeth Gasthuis 1579 - 1939	13
3.2	Elisabeth Gasthuis 1939 - 1945	17
3.3	Elisabethgasthuis 1945 - 1971	20
3.4	Verhuizing.....	22
4	Voormalig Elisabeth Gasthuis (1971-heden).....	23
4.1	Algemeen.....	23
4.2	Gasthuishuisjes (voormalige proveniershuisjes)	24
4.3	Ziekenhuisvleugel aan Groot Heiligland tussen oude hoofdpoot en Jolesziekenhuis.....	25
4.3.1	Regionale Schooladviesdienst	25
4.3.2	Spaarnestad fotoarchief.....	25
4.3.3	Galerie 37PK.....	27
4.3.4	Verwey Museum Haarlem.....	27
4.3.5	ABC Architectuurcentrum Haarlem.....	28
4.4	Voormalig Jolesziekenhuis.....	28
4.5	Egelantiertuin	29
4.6	Mortuarium en Museum De Preekstoel.....	30
4.7	Gasthuispoort.....	32
4.8	Regenten-, Achteringang, nummer 116	33
4.9	Egelantier + Muziekcentrum Zuid Kennemerland, Kern van voormalig Elisabeth Gasthuis.....	35
4.10	HOF in de Egelantier (verkoop complex en invulling met hotel, cultuur en woningen).....	36
5	Bibliografie uitgebreid.....	38

Het voormalige Elisabeth Gasthuis is een groot complex, dat aan vier verschillende straten grenst. Aan de westkant het Groot Heiligland, aan de noordkant de Zonnesteeg, aan de oostkant de Kleine Houtstraat en aan de zuidkant de Gasthuisvest. Het is een enorm complex met een grote diversiteit. Hierdoor zijn in dit artikel de inhoudsopgave, het hiernavolgende kaartje en luchtfoto van groot belang.

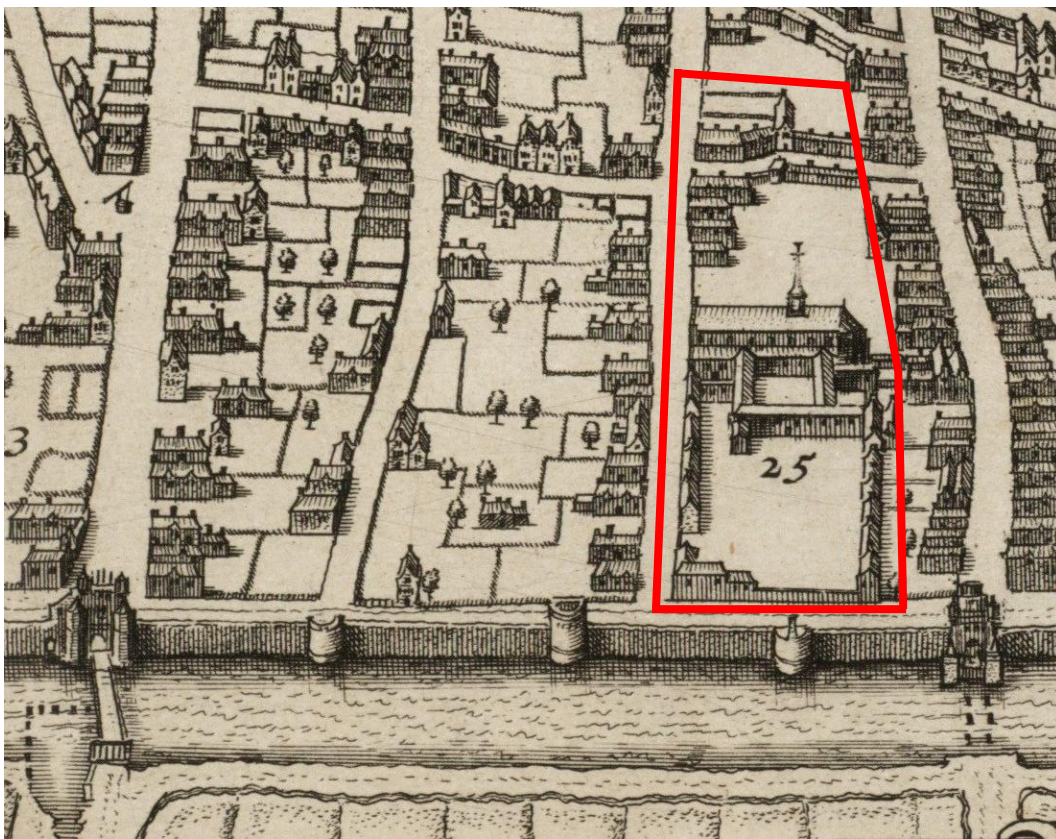
Locatie: terrein grofweg tussen achterkant erven aan westzijde Kleine Houtstraat, Gasthuisvest, Groot Heiligland en Zonnesteeg

Zie ook kaartje Th. Thomaszn, ca. 1578 na luchtfoto hieronder
 Rechthoek : Hoofdcomplex (Groot Heiligland)

- 1 : Gasthuispoort (Kleine Houtstraat)
- 2 : Kleine Houtstraat 116 (Regenten-/achteringang)
- 3 : 19^e eeuwse hoofdgebouw (Gasthuisvest)
- 4 : Eeuwenoude hoofdingang (Groot Heiligland)
- 5 : Jolesziekenhuis (Groot Heiligland)
- 6 : Kleine Gasthuis (Groot Heiligland)
- 7 : Gasthuishuisjes (Groot Heiligland)
- 8 : Ziekenhuisvleugel, nu ABC en Verwey Museum Haarlem (Gr. Heiligland)
- 9 : Egelantiertuin (Zonnesteeg, Kleine Houtstraat / Gasthuispoort)
- 10 : Mortuarium Elisabeth Gasthuis en Museum De Preekstoel (Kleine Houtstraat / Gasthuispoort)

NL-HlmNHA_559_011691 ; ? ; 1974-1979 ; Luchtfoto van het voormalige Elisabeth Gasthuis en omgeving. Geheel links het grootste deel van Frans Halmuseum Hof, vooraan de Gasthuisvest en diagonaal het Groot Heiligland en geheel rechts de Kleine Houtstraat. Het noorden ligt boven. Vergelijk hiermee het kaartfragment hieronder.

NL-HlmNHA_51000373_XL ; Th. Thomasz.; ca. 1578 ; Uitsnede Minderbroedersklooster, het latere Elisabeth Gasthuis

De foto's van de aanzichten van het voormalige ziekenhuis zijn gerangschikt volgens de wijzers van de klok. We beginnen eerst met de westkant : het Groot Heiligland, daarna de noordkant : Zonnesteeg en Minnebroederspad met Egelantiertuin, vervolgens de oostkant : Kleine Houtstraat en tenslotte de zuidkant: de Gasthuisvest.

NL-HlmNHA_54VH1469 ; ? ; 1900 ; Groot Heiligland, bij de Gasthuisvest, ziende naar het noorden

DSC_00022561 ; AV ; 26-3-2020 ; Vergelijkbare situatie als op foto links met zicht op de gasthuisjes

NL-HlmNHA_53001204_M ; C. van Noorde ; 1781 ; Groot Heiligland. ; oude hoofdpoot van het Elisabeth Gasthuis

DSC_00022560 ; AV ; 26-3-2020 ; Vergelijkbare situatie als op afbeelding links

NL-HlmNHA_54006433 ; ? ; 1904 ; Groot Heiligland met de Gasthuisjes ten noorden van de oude hoofdpoot (geheel rechts).

NL-HlmNHA_54007535 ; ? ; 1906 ; Groot Heiligland ; Nieuwe vleugel van Elisabeth Gasthuis t.p.v gesloopte gasthuisjes ten noorden van oude hoofdpoot. Zie foto hierboven

DSC_5912 ; AV ; 24-3-2017 : Vergelijkbare situatie als foto links en hierboven

DSC_5919 ; AV ; 24-3-2017 : Gezicht richting noordoost op het voormalige Jolesziekenhuis.

DSC_00012959 ; AV ; 26-2-2018 ; Egelantiertuin bij de ingang aan de Zonnesteeg. Gezicht richting zuid

NL-HlmNHA__JosF1984_279 ; J. Fielmich ; 25-6-1984 ; Egelantiertuin, gezicht richting west. Op de achtergrond het Jolesziekenhuis

DSC_0002222559 ; AV ; 26-3-2020 ; Vergelijkbare situatie met foto links. Vanwege hoge heg links iets meer naar rechts genomen

NL-HlmNHA_53006935 ; O.H. Dijkstra ; 1971 ; Het mortuarium van het Elisabeth Gasthuis, ziende west door de Gasthuispoort

DSC_00022557 ; AV ; 26-3-2020 ; Vergelijkbare situatie als op afbeelding links

NL-HlmNHA_54003368 ; P.J. Relleke ; 1974 ; Gezicht richting noordwest op museum De Preekstoel in Gasthuispoort

DSC_00022558 ; AV ; 26-3-2020 ; Vergelijkbare situatie als op foto links

NL-HlmNHA_54016814 ; ? ; 1931 ; Gasthuispoort voor de grote verbouwing van 1938

DSC_00012933-1 ; AV ; 26-2-2018 ; Gasthuispoort t.p.v. het vroegere straatnummer Kleine Houtstraat 100 (zie foto links)

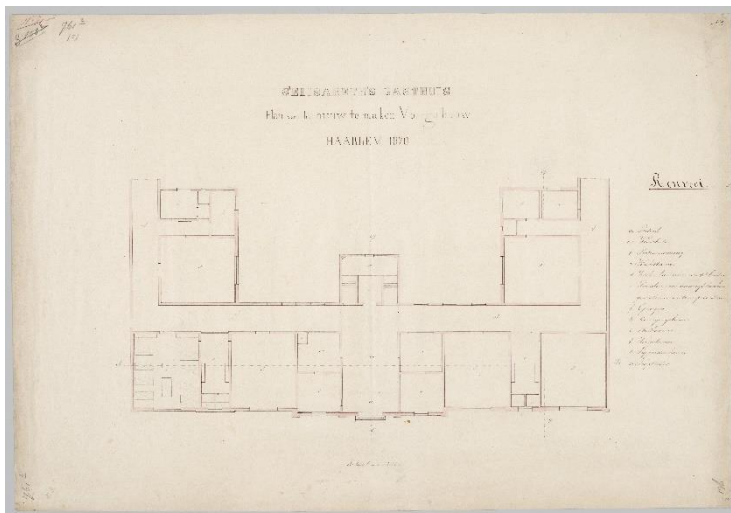
NL-HlmNHA_54027255 ; ? ; 1925 ; Kleine Houtstraat 116 vòòr de herbouw uit 1932. N.B. In 1932 is de kleine deur van het woonhuis verdwenen

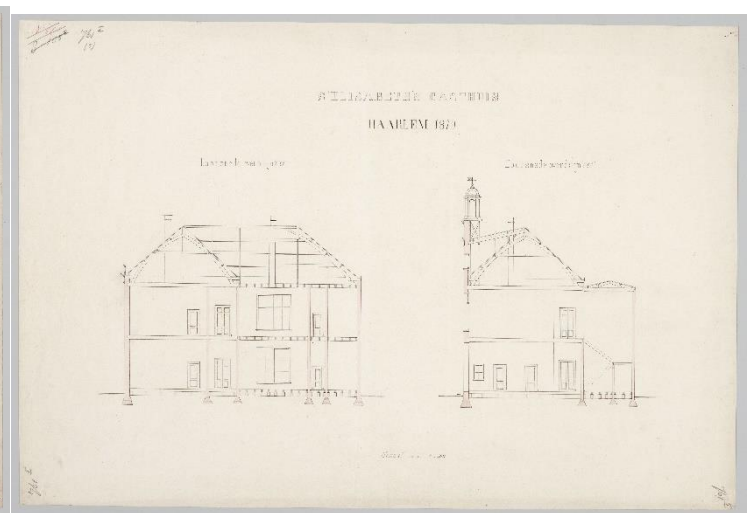
DSC_00022550 ; AV ; 24-3-2017 ; Kleine Houtstraat 116. Oorspronkelijke regenten-/achteringang van het Elisabeth Ggasthuis. De deur is nog 18^e eeuws.. Zie ook foto links

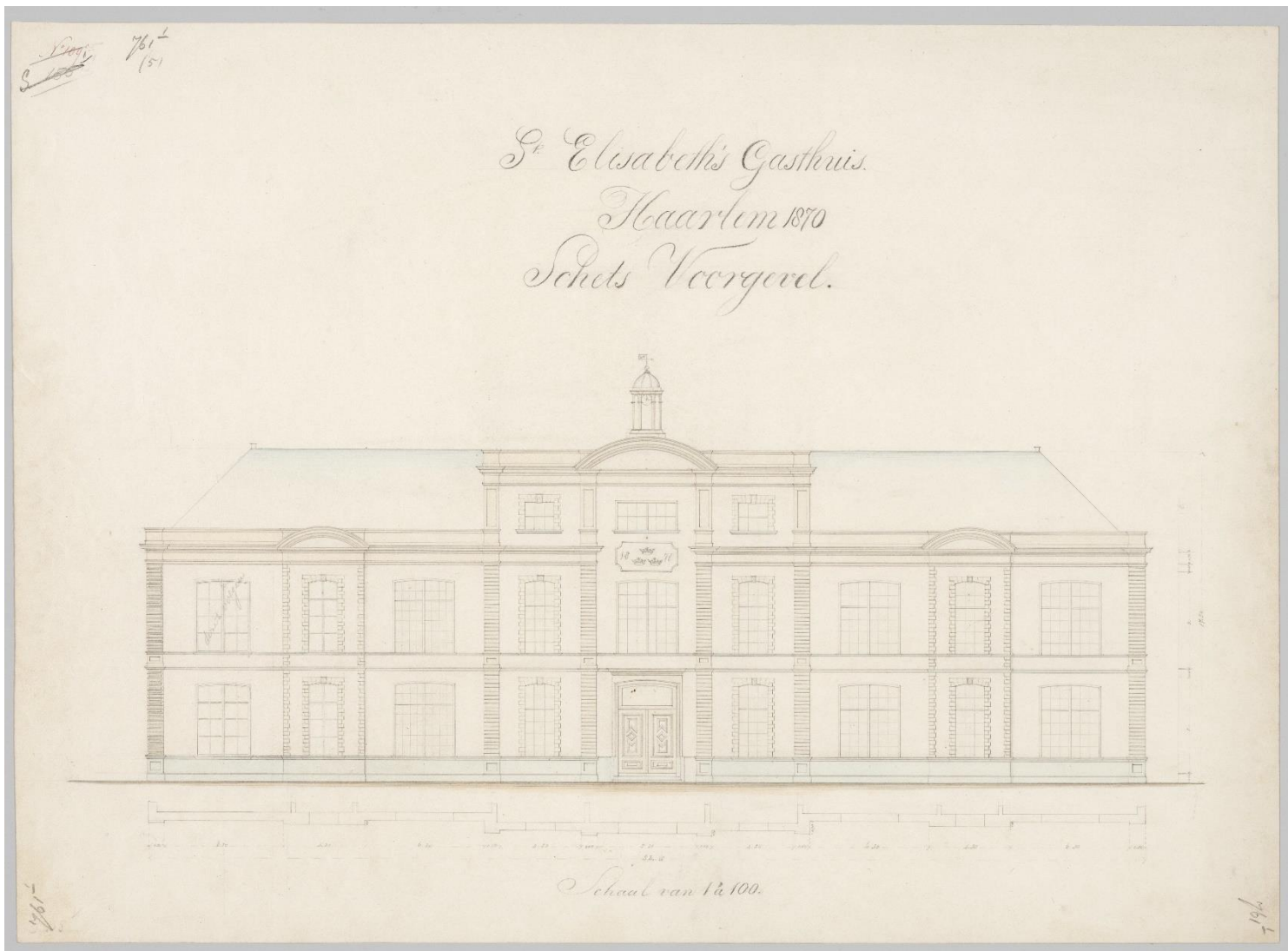
NL-HlmNHA_54026396 ; W. M. Zilver Rupe (1904-1993) ; Datum van opname niet duidelijk ; Achterbouw van Kleine Houtstraat 116, gezicht richting zuidoost.

NL-HlmNHA_51000761(_02) ; J. E. van den Arend ; 1870 ; Ontwerptekening voor het hoofdgebouw van het Elisabeth Gasthuis, Plattegrond begane grond

NL-HlmNHA_71000761(_05) ; J.E. van de Arend ; 1870 Ontwerptekening voor het hoofdgebouw van het Elisabeth Gasthuis, doorsnede overdwars over voorkant en zijvleugel en doorsnede overdwars over klokkentorentje, hal en trappenhuis

NL-HlmNHA_51000761(_01) ; J.E. van den Arend ; 1870 ; Ontwerptekening voor het hoofgebouw van het Elisabeth Gasthuis, voorgevel

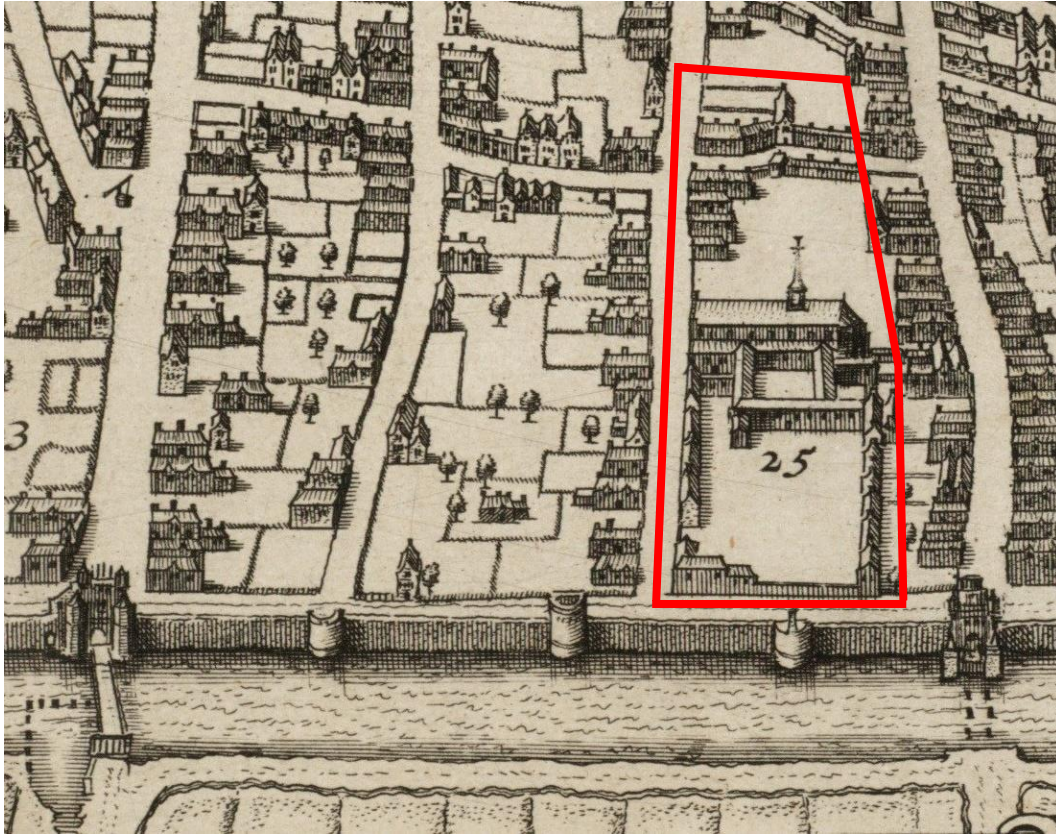
NL-HlmNHA_54008117 ; ? ; 1900 ; Gasthuisvest met het 19^e eeuwse hoofgebouw van het Elisabeth Gasthuis

DSC_00011411 ; AV ; 14-1-2018 ; Vergelijkbare situatie als op de foto links. Let op de drie verdwenen bogen bij de dakgoot

De geschiedenis van het Elisabeth Gasthuis is lang en complex. Ik heb dan ook een onderverdeling gemaakt in de voorgeschiedenis van het terrein aan het Groot Heiligland, het Gasthuis op de oude plek aan het Verwulft en het Gasthuis aan het Groot Heiligland. Gezien de zeer lange en complexe geschiedenis van het Elisabeth Gasthuis kan het verhaal hierover in dit document, gezien het karakter van dit document, niet meer zijn dan een vogelvlucht.

1 Minderbroedersklooster voorafgaand aan het Elisabeth Gasthuis (1339/1459-1579)

NL-HlmNHA_51000373_XL ; Th. Thomasz.; ca. 1578 ; Uitsnede Minderbroedersklooster, het latere Elisabeth Gasthuis

Oorspronkelijk was op de plek van het Elisabeth Gasthuis aan het Groot Heiligland het Minderbroedersklooster gevestigd. Op bovenstaande uitsnede van de kaart van Th. Thomasz. uit circa 1578 is het klooster nog in volle glorie duidelijk zichtbaar. Ik heb geen afbeeldingen van dit klooster kunnen vinden, behalve een aanzicht van de stad vanaf het zuiden, waarop de kloosterkerk duidelijk zichtbaar is. Zie onderstaande afbeelding, waarin de kerk in een rood ovaal is weergegeven.

NL-HlmNHA_53000863_K ; ? ; 1573 ; Gezicht op de zuidrand van Haarlem vanaf ongeveer de Baan richting noord. Dit is de situatie van vóór en ná het beleg. Geheel links ziet men de Grote Houtpoort en geheel rechts de Kleine Houtpoort. Daartussen staan drie muurtorens. De middelste daarvan is de Kalistoren. In het rode ovaal de kerk van het Minderbroedersklooster. Deze kerk was waarschijnlijk vergelijkbaar met de huidige Janskerk, een voormalige kloosterkerk.

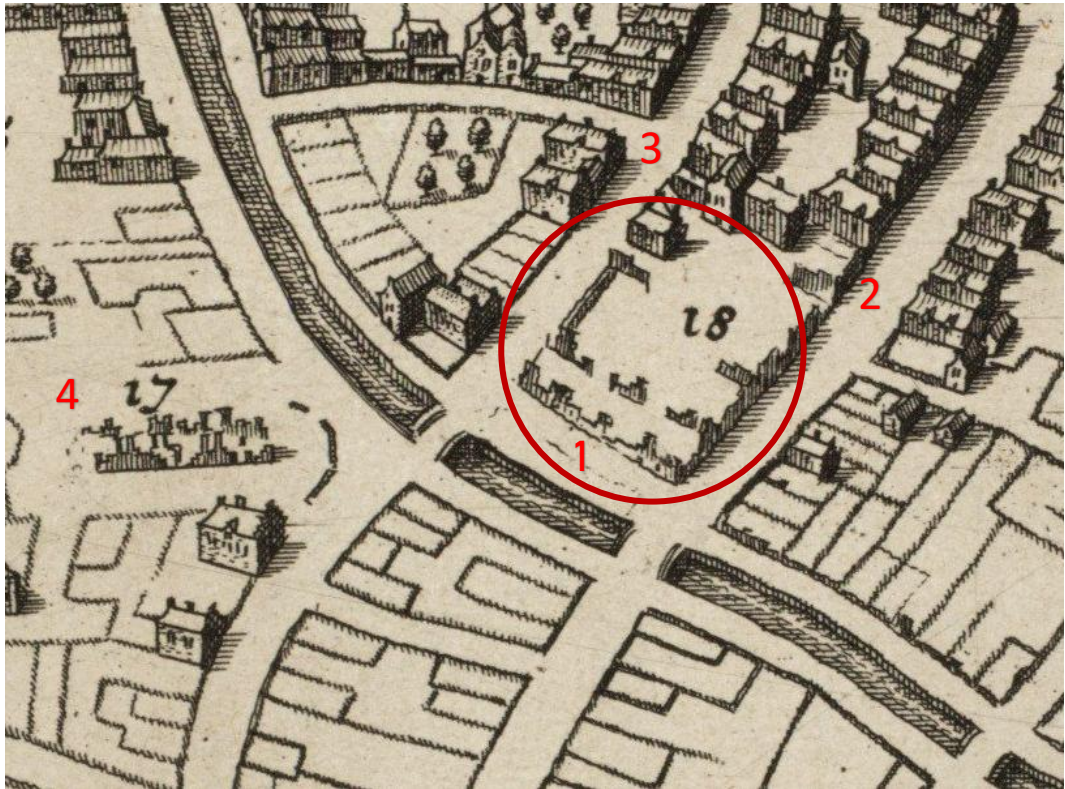
Minderbroeders worden ook wel Franciscanen genoemd. Voorafgaand aan het klooster, was er waarschijnlijk een zogenaamd Termijnhuis van de Minderbroeders/franciscanen in Haarlem. Van wanneer dat dateert is niet bekend, maar het wordt al in 1339 genoemd. Zo'n termijnhuis kan men beschouwen als een dependance van een ander klooster. In wat latere jaren worden er een gang, steeg en erf van de Minderbroeders genoemd. De Haarlemmers zelf vroegen om de komst van de minderbroeders/franciscanen naar Haarlem. In 1454 werd er wereldlijke toestemming voor de bouw van een Franciscanenklooster met alles wat erbij hoort verleend en in 1456 werd kerkelijke toestemming verleend, waarna de bouw begon. Dit klooster werd in 1459 in gebruik genomen. Zij noemden hun klooster Golgotha. Er woonden gemiddeld 20-30 monniken. Men scheen zich niet altijd aan de leefregels gehouden te hebben, het schijnt dat de paus zelf eind 15^e eeuw ingegrepen heeft. De Reformatie bracht vele veranderingen. Het klooster werd in 1572 en 1578 geplunderd. Van de plundering van 1578 is nog een ooggetuigenverslag bewaard gebleven. Het ging er ruig aan toe. Al de 5 altaren werden compleet vernield. Misgewaden en sieraden werden kapotgemaakt of meegenomen. De meeste paters vluchtten de tuin in of verborgen zich bovenin de kerk. In de daaropvolgende nacht werden alle kostbaarheden in veiligheid gebracht. Daarna vluchtten veel van de kloosterlingen naar kloosters in bijvoorbeeld Brabant en Keulen. In 1579 of 1581 kwam het definitieve einde van het klooster. Het klooster werd geconfisqueerd en door de stad aan het Elisabeth Gasthuis ter beschikking gesteld om daar hun nieuwe Gasthuis te vestigen.

Was dit nu het einde van de franciscanen in Haarlem? Helemaal niet! In het geheim keerden zij terug. Niet lang na de Reformatie richtten zij twee schuilkerken/staties op om hun werkzaamheden voort te zetten. Het gaat om de statie in de Damstraat achter het Klokhuis en de statie aan het Spaarne bij de Helmbrekersteeg genaamd De Vier Heemskinderen. Begin 19^e eeuw waren deze schuilkerken/staties er nogal armzalig aan toe. Voor verbetering van deze situatie werd een grote nieuwe kerk gebouwd: de Sint Antonius van Padua aan de Nieuwe Groenmarkt. Door de ontkerkelijking verdwenen de franciscanen pas in 1984 uit Haarlem. Zie voor het hele verhaal bij: de Nieuwe Groenmarkt bij de pin Antonius van Paduakerk.

Van het klooster aan het Groot Heiligland is in feite niets meer overgebleven. Mogelijk, dat er nog wat funderingen in de ondergrond aanwezig zijn. Wel kon men nog lange tijd de vierkante Kloosterhof nog enigszins in de Gasthuisplattegrond herkennen. Lange tijd heeft men geloofd, dat de Gasthuispoort (zie onder Kleine Houtstraat pin Gasthuispoort) nog een restant van het klooster

was. Dit is echter niet het geval. Bouwtechnisch laat het zich karakteriseren als een werk van Lieven de Key rond 1610.

2 Elisabeth Gasthuis aan het Verwulft (14^e eeuw-1576)

NL-HlmNHA_51000373_XL ; Th. Thomasz. ; 1578 ; Uitsnede verbrande Elisabeth Gasthuis

Rode cirkel : Verbrande Elisabeth Gasthuis, 1 : Verwulft, 2 : Grote Houtstraat, 3 : Koningstraat, 4 : Botermarkt

In de middeleeuwen zocht men in West-Europa naar mogelijkheden om God te dienen en het eigen zielenheil te bevorderen. Het ging hierbij o.a. om de werken van barmhartigheid, zoals het kleden van naakten en begraven van doden. Hier ligt de oorsprong van de middeleeuwse gasthuizen en godshuizen. Deze instellingen werden opgericht voor vreemdelingen voor een tijdelijk onderdak. Een gast was een vreemdeling. Deze vreemdelingen konden diverse soorten personen zijn van dubieuze figuren tot gewone mensen. Het ging vaak om mensen die een minder goede gezondheid hadden. Zij konden in zo'n Gasthuis een paar dagen weer op krachten komen en dan weer verder trekken. Gewone reizigers verbleven in herbergen en pelgrims vaak in kloosters. In Haarlem had men ook de leprozen in de gasthuizen, omdat Haarlem in de middeleeuwen voor het hele graafschap Holland de centrale leprozenschouw had. D.w.z. een keuringsplaats, waar bepaald werd of men lepra had, maar ook of men weer genezen was. Bij gebleken lepra kreeg men een bewijs daarvan en kon men daardoor gaan bedelen. Pas later stond een Gasthuis ook open voor de eigen bevolking en sloeg deze ontwikkeling soms door naar het weren van vreemdelingen.

De oorsprong van het Elisabeth Gasthuis is niet geheel duidelijk. Wel is duidelijk dat het zeer nauw verweven was met het Sint Gangolfsgasthuis, dat ooit op de Botermarkt gelegen was. Rond het midden van de 14^e eeuw en in de tweede helft van de 14^e eeuw zijn er diverse aktes bekend, waar

gesproken wordt over een nieuw gasthuis, een oud gasthuis en gewoonweg gasthuis. Welke van de twee(Gangolf of Elisabeth) nu bedoeld wordt is niet duidelijk in die aktes. Pas in 1375 is er een akte met een plaatsbepaling van het Oude Gasthuis aan de tegenwoordige Botermarkt. Pas in jaarrekeningen van de aartsdiaken van de Utrechtse Dom in 1405/1406 komt de naam Elisabeth Gasthuis voor het eerst voor. Van dit Elisabeth Gasthuis is de oudste plaats wel bekend, namelijk aan de noordzijde van het Verwulft tussen Koningstraat en Grote Houtstraat.

Dit Elisabeth Gasthuis was bedoeld voor mensen die aan niet-besmettelijke ziekten leden. De heilige Elisabeth was een beschermheilige voor zieken, die buiten Elisabeth geen beschermheilige hadden. Het gasthuis was een bescheiden en niet erg luxueus geheel. Wel had het een eigen kerk en kerkhof en verhuurde men kamers aan proveniers. Tegen betaling kregen die daar huisvesting en voeding en waren daardoor een bron van inkomsten van het Gasthuis. Volgens hedendaagse opvattingen is het nogal opmerkelijk te noemen, dat men in documenten uit die tijd geen uitgaven voor medicijnen of artsen tegenkomt. Wel komt men tegen het wassen van mannen en houden van missen. Hierbij moet men bedenken, dat als men zich het enigszins kon veroorloven, men thuis verzorgd werd als men ziek was.

Het Elisabeth Gasthuis werd door de grote brand van 23 oktober 1576 in de as gelegd. Gelukkig konden de mensen uit het gasthuis gered worden. Zieken werden op schouders weggedragen of op matten. Al in 1579 werd het Minderbroedersklooster aan het Groot Heiligland aan het Elisabeth Gasthuis als nieuw onderkomen gegeven. Wat er in de jaren tussen de brand van 23 oktober 1576 en 1579 gebeurde met de zieken, wordt niet duidelijk.

In de literatuur komt men verschillende data tegen voor de overgang van het Verwulft naar het Groot Heiligland. Men komt tegen: 1578, 1579 en 1581. Ik ga uit van 1579, de datum vermeld in bibliografie (Gaarlandt-Kist, et al., 1981). Voor mij is dit het meest waarschijnlijke, omdat dit vermeld staat in het verhaal van de heer J.J. Temminck over de oudste geschiedenis van het Elisabeth Gasthuis. De heer J.J. Temminck was jarenlang de zeer capabele stadsarchivaris van de stad Haarlem.

3 Elisabeth Gasthuis aan het Groot Heiligland (1579 - 1971)

3.1 Elisabeth Gasthuis 1579 - 1939

Noord-Hollands archief, collectie 1100 van gemeente Haarlem, inv.nr. 19764. Maker:?, Datum: 1913. Regentessenkamer van het oude Elisabeth Gasthuis

Noord-Hollands archief, collectie 1100 van gemeente Haarlem, inv.nr. 19765. Maker:?, Datum: 1913. Regentenkamer van het oude Elisabeth Gasthuis

Patiënten

Vandaag de dag is het de gewoonste zaak van de wereld, dat mensen met de meest uiteenlopende ziektes, tot en met de zeer besmettelijke ziektes, in een ziekenhuis opgenomen kunnen worden. In het verleden lag dat heel anders.

Tot aan het eind van de 19^e eeuw was het verzorgen van patiënten een vorm van armenzorg. Pas na controle op armlastigheid en ziekte kon men in het gasthuis opgenomen worden. Eind 17^e eeuw kwam daar nog bij, dat je minstens een jaar in Haarlem moest hebben gewoond. Toch waren er opmerkelijk veel mensen opgenomen, die oorspronkelijk van buiten Haarlem kwamen. Opvallend is ook dat tweederde van de patiënten vrouw was. Dit laat zich verklaren uit het feit, dat als in een gezin de man ziek werd, dat hij door de vrouw verzorgd kon worden. Andersom ging niet, want de vader was dan immers hulpeloos! Patiënten beneden de 12 jaar werden niet geaccepteerd, omdat men bang was, dat men bij overlijden van de ouders de opvoeding van deze kinderen zou moeten verzorgen. Mensen werden in die tijd gemiddeld niet zo oud ! Patiënten boven de 60 jaar werden maar zelden geaccepteerd, omdat zij mogelijk tot aan hun dood door het Gasthuis verzorgd zouden moeten worden. Sinds de scheiding van het Elisabeth Gasthuis en het Sint-Gangolfsgasthuis weigerde het Elisabeth Gasthuis nog leprozen op te nemen. Pestlijders en krankzinnigen werden ook niet geaccepteerd (Er bestond immers Het Dolhuys). Eind 17^e eeuw werden patiënten met geslachtsziekten geweigerd. In 1751 bepaalde de burgemeesters, dat patiënten met geslachtsziekten, die geen kinderen hadden, verbannen moesten worden uit de stad. Patiënten, die leden aan de pokken werden eveneens geweigerd. Zieke prostituees werden evenmin toegelaten. Dit zijn slechts een aantal voorbeelden van selectie van patiënten. Vanaf 1859 kwam er verandering in de wijze van accepteren van patiënten. Pas aan het einde van de 19^e eeuw was deze selectie van patiënten drastisch gewijzigd. Tot 1907 waren armlastige patiënten verplicht zich op te laten nemen in het Elisabeth Gasthuis. Tegelijkertijd werden de wat rijkere burgers opgenomen in een particulier Haarlems ziekenhuis. Hierdoor had het Elisabeth Gasthuis lange tijd de reputatie van een armenziekenhuis. Pas aan het eind van de 19^e eeuw ontstond het ziekenhuis, zoals wij dat kennen.

In 1930 werd het aangrenzende joodse Jolesziekenhuis in gebruik genomen. De eigendom van dit gebouw, de inventaris en het personeel waren aan de joodse gemeente in Haarlem. Toch verleende het Elisabeth Gasthuis allerlei diensten, zoals gebruik van allerlei apparatuur, aan dit Jolesziekenhuis. Vandaar dat het Jolesziekenhuis fysiek met het Elisabeth Gasthuis verbonden was. Zie verder onder Jolesziekenhuis bij Groot Heiligland.

Personeel

Tot aan het einde van de 19^e eeuw was de hoeveelheid personeel zeer beperkt. Hierbij moet je natuurlijk ook bedenken, dat Haarlem toen maar een kleine stad was (20.000-50.000 inwoners) en dat de wat gefortuneerde burgers thuis werden verzorgd of in een particulier ziekenhuis.

Op puur medisch gebied was er meestal niet meer dan één arts, die de medicijnen voorschreef en daarnaast een chirurgijn, die in overleg met de arts, alle ingrepen uitvoerde. Tussen 1574 en 1698 werden deze mensen door de regenten benoemd en daarna door de stad Haarlem. Lange tijd was er geen operatiezaal en werden operaties in de gewone ziekenzaal uitgevoerd!!!!!! Naast de arts en de chirurgijn waren er de binnenvader en binnenmoeder voor het dagelijks bestuur. Verder had men meiden in de keuken, was er een apothekersknecht en waren er kamermoeders en kamermeiden. Deze kamermeiden deden de eigenlijke verzorging van de patiënten. De kwaliteit van hun verzorging was geregeld abominabel. Met het oog op de geplande nieuwbouw werd het personeelsbestand in 1870 geheel vernieuwd. Echter de verzorging van de patiënten werd er nog steeds niet beter op. Dit was zelfs zo erg, dat één van de regentessen, gezien de onmogelijkheid om verbeteringen aan te brengen, zelf maar een ziekenhuis gestart is. Dit werd het latere

Diaconessenhuis. Deze slechte situatie veranderde pas in 1891 door toedoen van de directrice verpleging, die in het gasthuis een opleiding voor verpleegsters begon. Vanaf toen woonden de verpleegsters intern in het ziekenhuis. Er werden voor hun aparte kamertjes gebouwd.

Aan het eind van de 19^e eeuw ontstond er een stormachtige ontwikkeling op medisch gebied. In het kielzog hiervan werd er een grotere variatie aan patiënten opgenomen en ontstonden er steeds weer nieuwe specialistische afdelingen met evenzovele nieuwe medici. Zo ontstond de polikliniek in 1894.

Bestuur

Aanvankelijk werd het bestuur gevormd door de Gasthuismeesters. Later (eind 16^e eeuw) werden deze Regenten genoemd. Sinds 1566 waren er ook regentessen. Zij hadden een beperkte en meer huishoudelijk gerichte taak. Pas in 1873 kregen zij samen met de regenten ook toezicht op het verzorgen van de patiënten.

Vanaf 1509 zijn alle namen van de regenten bekend. Uit deze namen kan men concluderen, dat zij behoorden tot de elite van de stad. Zij mochten geen geld verdienen aan hun activiteiten voor het Elisabeth Gasthuis. Deze activiteiten konden veel tijd vergen. Wel kreeg men als gebaar per jaar een luxueuze maaltijd aangeboden. De portretten, die ze van zichzelf lieten schilderen, betaalden zij uit eigen zak. De regenten hadden een controlerende taak op het vermogen van het Gasthuis, de gang van zaken en het zich houden aan de regels. Voor veel zaken moest men toestemming aan de burgemeesters van de stad. Lange tijd moesten de regenten ook toestemming geven aan de acceptatie van patiënten.

Tot 1869 werden de regenten door de stad benoemd op voordracht van de regenten. Vanaf die tijd hadden de regenten een recht van aanbeveling. Dit viel uiteraard niet zo goed. In de praktijk veranderde er niet zoveel. Dat veranderde in 1891 toen de stad jaarlijks structureel subsidie moest gaan verstrekken. Het Elisabeth Gasthuis verloor zijn financiële onafhankelijke positie. De stad wilde toen een grotere vinger in de Gasthuispap, wat niet zo verwonderlijk is. Tot dan bestond het regentencollege meestal uit vijf personen, maar in 1891 werden er twee gemeenteraadsleden als extra regent aangesteld. In het begin werden regenten voor een jaar aangesteld, maar vanaf rond 1600 werd dit geleidelijk langer en werd dit bijna levenslang. Bij de aanvaarding van hun ambt moesten ze een eed afleggen. Tot 1869 was de regent met de langste zittingsperiode de voorzitter van het regentencollege. In de periode 1917 - 1973 was een lid van het college van B&W van de stad Haarlem de voorzitter.

Was de relatie tussen Gasthuisbestuur en stadsbestuur altijd pais en vree? Natuurlijk niet! In 1854 trad de nieuwe wet op het Armbestuur in werking. De stad Haarlem plaatste het Elisabeth Gasthuis toen onder het hoofdje Gemeentelijke Instellingen. De regenten protesteerden heftig. Het Elisabeth Gasthuis was toen financieel nog onafhankelijk. Ook stond het vast, dat het Elisabeth Gasthuis ooit een particuliere stichting was. Er werd hevig geprotesteerd maar het mocht niet baten. Opvallend is, dat uit een rapport van de toenmalige stadsarchivaris Enschedé bleek dat er moeilijk bewijs te leveren is, dat de stad het eigendomsrecht van het Gasthuis heeft. In andere steden hebben gasthuizen met dezelfde problematiek met succes een proces aangespannen tegen hun gemeentebestuur. In de reglementen van het Elisabeth Gasthuis is toen vastgelegd, dat het wel een gemeente-instelling is, door de burgerlijke overheid geregeld en bestuurd, maar geen eigendom van de gemeente is. In 1930 vroeg het Elisabeth Gasthuis aan het gemeentebestuur subsidie voor een verbouwing. Het gemeentebestuur wilde, dat het gasthuis dit uit eigen zak zou betalen. Dat zou een forse aanslag op het vermogen zijn geweest. De Gedeputeerde Staten van Noord-Holland hebben toen de richtlijn gegeven, dat het vermogen van het Elisabeth Gasthuis wel voor de nieuwbouw gebruikt mocht worden, maar dat het hierdoor ontstane renteverlies door de gemeente aan het gasthuis vergoed moest worden. Op deze wijze bleef de rente van het vermogen van het Gasthuis beschikbaar voor de behoeften van de arme zieken.

Gebouwen

Aanvankelijk waren de Gasthuismeesters (later Regenten genoemd) niet helemaal blij met de verhuizing naar het Minderbroedersklooster. De verbouwingkosten van dit klooster om als Gasthuis geschikt gemaakt worden, werden zo hoog, dat men van mening was dat herbouw van het afgebrande gasthuis goedkoper was geweest.

In die tijd heeft men het poortje van het verbrande Gasthuis meegenomen naar het Groot Heiligland, waar het nog steeds deel is van de oude hoofdingang. Sommige historici vinden, dat de poort van veel latere datum dateert of tenminste veel later zwaar verbouwd is. In bibliografie (Busker, 2018) gaat men uit van 1767, waarbij de gevelsteen/fries zelf duidelijk ouder is. Die dateert uit 1612. In 2017 is deze oude hoofdboort van het Elisabeth Gasthuis gerestaureerd. Door zijn grauwhed viel hij voor de restauratie nauwelijks op. Door de veelkleurigheid is dat na de restauratie heel anders. Op 20-7-2017 werd de gerestaureerde poort onthuld door de heer Vermeulen, voorzitter van de Stichting Elisabeth van Thüringenfonds. Deze stichting beheert het (kunst)historisch erfgoed van het Spaarne Gasthuis. Dit gasthuis is de rechtsopvolger van het Elisabeth Gasthuis. Deze stichting is voortgekomen uit het voormalige Elisabeth Gasthuis. Deze stichting heeft subsidie verstrekt voor de restauratie van het poortje. Op het moment van de onthulling was het werk nog niet helemaal klaar. De Latijnse tekst moest nog verguld worden. Dat gebeurde een week later. Deze latijnse tekst in de boog boven de ingang luidt: Gravamen corporale medicamen spirituale. In gewoon Nederlands betekent dit: lichamelijke ziekte is een geneesmiddel voor de ziel. De voorgrond van de voorstelling op de gevelsteen/fries is duidelijk een zieke, die in een zogenaamde lappenmand (toenmalige brancard) naar het Elisabeth Gasthuis (gesymboliseerd door de zuilengang rechts) gebracht wordt. De lappenmand wordt door geüniformeerde ziekenbroeders gedragen. De drie figuren links duiden deels verdriet aan. Familieleden van de zieke? Door verwerking van de steen in de loop der tijden is de achtergrond niet geheel duidelijk. Het is waarschijnlijk is, dat links op de achtergrond de stadsbrand van 1576 aangegeven staat, waardoor het gasthuis moest verhuizen. Rechts ziet men de zuilengalerij van het nieuwe Gasthuis met links ervan waarschijnlijk een stuk van de binnentuin.

Ook rond dit nieuwe Gasthuis werden proveniershuisjes (ook wel genoemd: gasthuishuisjes) gebouwd als bron van inkomsten. Ze zijn gebouwd van 1608-1616. De oudste proveniershuisjes lagen langs de Gasthuisvest. Vandaar gingen ze de hoek om langs het Groot Heiligland met 20 huisjes en de hoofdboort van het Gasthuis ongeveer in het midden. Al snel echter werden vele huisjes gewoon verhuurd aan de leden van het weversgilde. Het waren eenvoudige huizen met een primitieve kookgelegenheid. Lange tijd bestond het eigenlijke ziekenhuis uit drie ziekenzalen met in totaal 22 bedsteden. Ook was er nog een aparte zaal voor patiënten, die zich aangemeld hadden. Hier stonden acht bedsteden. Zelfs in 1855, kwam het nog voor dat een bedstede door meer dan één patiënt gebruikt werd. Verder waren er nog een paar kamers, die waarschijnlijk als dagverblijf gebruikt werden.

Rond het midden van de 19e eeuw begon de zorg van patiënten te veranderen en begonnen grote medische ontwikkelingen. Het werd nodig het gasthuis aan te passen aan de moderne eisen. In 1859 begon men met verbouwingen. In 1867 bleek, dat de geneeskundigen het liefst een geheel nieuw ziekenhuis wilden hebben. Dit kwam er niet van, maar wel begon men met grootschalige verbouwingen. Zo kwam in 1871 het nieuwe hoofdgebouw aan de Gasthuisvest gereed op de plaats van een rij gesloopte gasthuisjes. Daarna ging men steeds verder met verbouwingen totdat het min of meer zijn definitieve vorm kreeg. Het vloeroppervlak werd door al die verbouwingen meer dan verdrievoudigd. Een andere opvallende verbouwing was die in 1905. Toen werden de gasthuisjes ten noorden van de hoofdboort aan het Groot Heiligland gesloopt en vervangen door de huidige ziekenhuisvleugel, waar nu het ABC en Verwey Museum Haarlem gevestigd zijn. Deze nieuwe vleugel kreeg veel trapgevels om niet teveel uit de toon te vallen, waardoor het toch nog aan de oude gasthuishuisjes doet denken. In 1927 werden de resterende gasthuisjes in hun bestaan bedreigd door de uitbreidingsplannen van het ziekenhuis. Velen protesteerden. Zo ook de Vereniging Haarlem, die daar in 1930 succes mee had. De gevels werden behouden. De rest was zo slecht, dat het gesloopt moest worden. De panden werden ingekort en via een nieuwe te bouwen gang op de plaats van de gesloopte achterkanten verbonden met de rest van het Elisabeth Gasthuis.

In 1939 trad een nieuwe geneesheer-directeur aan. De heer Heeres. Hij was van mening, dat hoeveel men het ziekenhuis ook ging verbouwen en oplappen, dat het dan nog steeds niet voldeed aan de moderne eisen. Toen ontstonden dus al de eerste ideeën voor een nieuw ziekenhuisgebouw. Men dacht nog niet aan een nieuwe locatie. Men dacht dus aan nieuwbouw op de oude locatie. Hiervoor werden panden aan de zuid- en zuidoostgrens aangekocht. Echter de tweede wereldoorlog gooide roet in het eten.

Financiën

In oorsprong was het Elisabeth Gasthuis een particuliere stichting, die financieel geheel op eigen benen stond. In het verleden heeft het gasthuis vele legaten ontvangen van de wat rijkere Haarlemmers. Zo waren er vele kleine bedragen, maar ook hele grote schenkingen. In het archief zijn honderden schenkingsaktes van grond en rentes te vinden. Hierdoor werd het Elisabeth Gasthuis in de loop der tijd een rijke instelling. Zo nam tussen 1625 en 1670 het jaarlijkse inkomen van f 14.000 toe tot f 42.000 en was het kapitaal met f 300.000 gegroeid. Voor die tijd waren dat grote bedragen. De stad Haarlem heeft hiervan rijkelijk geprofiteerd. Het gasthuis heeft het pesthuis, Dolhuys en later ook het kinderkuis en het oudemannenhuis financieel gesteund. In 1678 betaalde het gasthuis de bouw van het nieuwe zijdehuis met 12 bijbehorende woningen op de hoek Nieuwe Gracht/Zijhuizen in de Nieuwstad. Dit werd financieel nooit een succes. Het gasthuis stond in 1656 gronden gratis af, die in het tracé van de te graven Leidse Trekvaart lagen. In 1664 schonk men veel grond voor de uitbreiding van de Haarlemmerhout. Vanaf 1701 betaalde men de kosten van de stadsapotheek.

In de 18e eeuw leek men het financieel beter om veel grond te verkopen en het geld ervan te investeren in obligaties. Achteraf bezien had men dat beter niet kunnen doen, want door de tiërcering(in-derde-deling) in de Franse tijd bleef er nog maar een derde van de opbrengst van die obligaties over. In die tijd moest het gasthuis hierdoor een aantal jaren door de stad financieel gesteund worden. Daarna ging het weer beter.

Echter dit veranderde aan het eind van de 19^e eeuw. De medische ontwikkelingen en de verbouwingen van het gasthuis en de toename aan patiënten kostten toen zoveel geld, dat het Elisabeth Gasthuis dat allemaal niet meer op kon brengen. Allerlei tarieven werden verhoogd en de stad Haarlem moest steeds meer subsidie gaan verstrekken. Het is niet moeilijk te raden, dat het Haarlemse gemeentebestuur daardoor een steeds grotere vinger in de pap van het gasthuis wilde hebben.

3.2 Elisabeth Gasthuis 1939 - 1945

De oorlogstijd was natuurlijk een verhaal apart. In feite begon het met de mobilisatie op 28-8-1939. Kort daarvoor had de gemeente Haarlem de heer P.A. Heeres tot geneesheer-directeur van het Elisabeth Gasthuis benoemd. Dit bleek een zeer capabel iemand, die het ziekenhuis op zeer professionele en menselijke wijze door deze moeilijke periode heen geloodst heeft. Toch was deze periode geen periode van stagnatie, maar vonden er juist belangrijke ontwikkelingen en uitbreidingen plaats. Op 10-5-1940 begon de oorlog daadwerkelijk en op 15-5-1940 was de bezetting een feit.

Patiënten

Naast de gewone patiënten verbleven er ook bijzondere “patiënten” in de oorlogstijd in het ziekenhuis: er waren talrijke onderduikers. De nodige medische studenten waren ondergedoken in één van de difteriebarakken. Difterie was een zeer besmettelijke ziekte, daardoor zouden Duitsers daar niet gauw een inval doen. Hoeveel onderduikers er geweest zijn is niet bekend. Het werd allemaal strikt geheim gehouden en uiteraard niet genoteerd.

Al snel kreeg het ziekenhuis direct met de oorlog te maken: op 2 en 3-10-1940 probeerden de Engelsen de centrale werkplaats van de spoorwegen te bombarderen. Hierbij kwamen 27 mensen om het leven en talloze slachtoffers werden naar het ziekenhuis gebracht.

In september 1944 kregen de patiënten van het ontruimde sanatorium Brederodeduin gastvrij onderdak.

In de loop der tijd werd de voedselvoorziening steeds meer een probleem. Op een gegeven moment moest men het ook hier doen met suikerbieten, tulpenbollen en een paar aardappelen en wat er nog maar te eten viel.

Personeel

Door de mobilisatie op 15-8-1939 moesten twee artsen in militaire dienst. Dit veroorzaakte veel problemen. Echter in hun verloftijd deden ze alles wat zij konden. Nadat de bezetting een feit geworden was, keerden de gemobiliseerde artsen terug.

Omdat het personeel van het Elisabeth Gasthuis officieel gemeentebtenaar was, kreeg men op 18-10-1940 te maken met de ariërverklaring voor al het overheidspersoneel. Veel personeelsleden tekenden Ariër te zijn. Dit had tot gevolg dat de joodse arts Denekamp op 21-11-1940 ontslagen werd. De joodse cardioloog Hartog, die officieel geen aanstelling had en niet ontslagen kon worden is waarschijnlijk in 1941 ondergedoken.

Gedurende de oorlogsjaren onderging de medische staf weinig veranderingen. Alleen de cardioloog is in 1941 ondergedoken. Wel werden medische beroepsorganisaties opgeheven door de Duitsers en vervangen door de Duitsgezinde artsenkamer. De nodige artsen voelden zich gedwongen lid te worden van deze artsenkamer. Zo ook Heeres, aan wiens integriteit toch niet getwijfeld kon worden. Hij zal deze beslissing niet lichtvaardig genomen hebben. Op 24-8-1941 werd er een geheime artsenorganisatie opgericht, het zogenaamde Medisch Contact. Om de moed erin te houden werden er bijvoorbeeld nog wel jubilea van personeelsleden gevierd. Mevrouw Rebel, de adjunct-directrice, heeft bijzonder veel gedaan, evenals de administrateur de heer Steenhuis. Op handige wijze wist hij zoveel mogelijk voedingsmiddelen en spullen te bemachtigen. De leerlingen misten een onderlinge band. Daarvoor werd het Leerling Contact in het leven geroepen. Verder was er op het privé-vlak een goede band tussen de verpleegsters van het Elisabeth Gasthuis en die van het kleine sanatorium Brederodeduin aan de Bergweg in Bloemendaal. In september 1944 moest op last van de Duitsers de gehele kuststrook ontruimd worden, zo ook dus Brederodeduin. Patiënten en verpleegsters van Brederodeduin werden door de geneesheer-directeur Heeres gastvrij onderdak verleend in het Elisabeth Gasthuis. Zij bleven tot enkele dagen na de bevrijding.

Vlak na de bevrijding mochten de artsen, die lid waren geweest van de Duitse artsenkamer hun werk niet verrichten. Dus ook de geneesheer-directeur Heeres. Al snel bleek, dat bij deze mensen geen sprake was van collaboratie met de Duitsers, waarna zij gewoon hun werk konden hervatten. De ondergedoken joodse cardioloog Hartog was alweer op 6-5-1945 aanwezig.

Bestuur

Het bestuur was gewend om 's avonds te vergaderen. Echter, door het uitgaansverbod en bijvoorbeeld het feit dat de trams om 11:00 uur in de remise moesten zijn, kon dit niet meer. Vanaf september 1940 werden de regentenvergaderingen dan ook 's ochtends gehouden.

Geleidelijk aan probeerde de bezetter de invloed op het bestuur van het ziekenhuis te vergroten. Allereerst werd op 8-3-1941 de Haarlemse burgemeester van zijn functie ontheven en vervangen door de Duitsgezinde heer Plekker. In korte tijd trok hij alle macht in het ziekenhuis aan zich en werden geleidelijk de regenten vervangen door NSB-ers en/of stapten de oude regenten zelf op. De geneesheer-directeur Heeres bleef aan in zijn functie, mede op aandringen van anderen. Zo goed en zo kwaad als het ging probeerde hij het ziekenhuis draaiende te houden. Met alle macht probeerde hij de politiek buiten de deur te houden. De NSB-regenten lijken Heeres niet al te veel in de weg gelopen te hebben. Praktisch gesproken was Heeres de machtige man in het bestuur.

De NSB-gezinde regenten werden officieel op 5-5-1945 ontslagen. De oude regenten hielden op 28-5-1945 hun eerste vergadering. De geneesheer-directeur Heeres was lid geworden van de Duitse artsenkamer. Hij mocht vlak na de bevrijding tijdelijk zijn werk niet doen. Al snel bleek, dat er van collaboratie helemaal geen sprake was en kon hij weer gewoon aan de slag.

Gebouwen en inventaris

Door de mobilisatie op 28-8-1939 probeerde men het Elisabeth Gasthuis op een oorlogssituatie voor te bereiden. De houten zolders werden zoveel mogelijk ontruimd. Dit om het brandgevaar door brandbommen te verminderen. Ook werden er kisten met zand en schoppen geplaatst en tangen om brandbommen te verwijderen. In één van de kelders van het Jolesziekenhuis werd een magazijn voor de luchtbeschermingsdienst ingericht. Het betrof bijvoorbeeld verplegingsartikelen, gasmaskers, helmen, houwelen, brancards et cetera. Ook zorgde men ervoor dat alle ramen verduisterd konden worden. Eind 1939 kreeg men te maken met een distributiesysteem voor goederen.

Toch gingen de ontwikkelingen gewoon door. In november 1939 werden de ijskasten (werkend op staven ijs!) vervangen door moderne elektrische koelkasten en ook nog een koelcel. De geheel verouderde operatiekamer werd begin 1940 door een moderne goed geoutilleerde operatiekamer vervangen.

Na de bezetting op 15-5-1940 was de plicht tot verduistering de eerste Duitse maatregel. Men was dus voorbereid.

Geleidelijk aan begonnen allerlei zaken krappert te worden en werden de meeste voedingsmiddelen gedistribueerd. Opmerkelijk is, dat er een hoeveelheid wapens van de illegalen in het ziekenhuis verborgen was. Ook waren er talrijke radio's, niet alleen om ze voor de Duitsers te verbergen, maar ook om naar de BBC te kunnen luisteren.

Door de groei van het aantal patiënten moesten er ook meer verpleegsters komen. Daar was geen woonruimte voor. Deze werden ondergebracht in het hiervoor gehuurde huis Kleine Houtweg 23. Daarnaast werd geleidelijk aan het aangrenzende Jolesziekenhuis geheel in gebruik genomen. Dit had uiteraard te maken met de deportatie van de joden. Belangrijke joodse voorwerpen werden verwijderd en verborgen en na 5 mei teruggegeven aan de teruggekeerde joden. Zie ook bij de pin Jolesziekenhuis bij het Groot Heiligland. In 1942 was er een dermate grote toename aan difteriepatiënten, dat de barakken van het ziekenhuis niet meer voldoende waren. Als uitbreiding werd de vroegere doopsgezinde school aan het Groot Heiligland nummer 4 gehuurd. Dit gebouw stond later bekend als Kleine Gasthuis of Groot Heiligland. Zie hiervoor verder bij de pin Kleine Gasthuis bij het Groot Heiligland. Vanaf 15-5-1944 werd de grote villa Eykengarde (Burgemeester Den Texlaan 17 te Aerdenhout) gehuurd als uitbreiding van het Elisabeth Gasthuis. Dit had vooral te maken met de toename van het aantal tbc-patiënten. Het telde 40 bedden. De huur bedroeg f 1250 per jaar. Kanttekening: op 17-3-2020 stond het te koop voor € 2.050.000 k.k. Het perceel is 1964 m² groot, het woonoppervlak is 360 m² en telt 12 kamers. Het is in 1917 onder architectuur gebouwd.

Na de bevrijding op 5 mei kwam het gewone leven moeizaam op gang. Er was gebrek aan alles en nog wat.

Financiën

Door de mobilisatie van 28-8-1939 was het ook noodzakelijk aparte tarieven op te stellen voor de verzorging van gewonde militairen. Het betrof een landelijke regeling.

De financiering werd drastisch gewijzigd, doordat de Duitsers het ziekenfonds introduceerden. De gemeentelijke GGD kreeg hierdoor veel minder te doen en alleen nog de arme mensen, die geen lid van het ziekenfonds waren, vielen onder de gemeentelijke zorg.

3.3 Elisabethgasthuis 1945 - 1971

Patiënten

De geneesheer-directeur Heeres wilde het Elisabeth Gasthuis na de oorlog tot een nationaal toonaangevend ziekenhuis maken. Er kwamen vele nieuwe specialistische afdelingen bij. De patiënten moesten de beste zorg krijgen. Dit stond nogal eens op gespannen voet met nationale richtlijnen. Ook de latere driehoofdige directie liep tegen dit dilemma aan. De nationale richtlijnen bevorderden eerder de kwantiteit dan de kwaliteit van de zorg.

Personeel

Na de oorlog kreeg de verpleging speciale aandacht. De verpleegsters moesten kwaliteit hebben. Voor 1968 waren de artsen vrij zelfstandig. Natuurlijk was er wel de nodige samenwerking, maar pas vanaf 1968 moest dat structureel in teamverband en kwam er meer overleg en openheid et cetera. Toen pas ontstond de medische staf zoals we die nu kennen.

Met de groei van het ziekenhuis en de forse toename aan apparatuur groeide de technische dienst navenant.

In de jaren 60 deelde het personeel in de toegenomen welvaart. De salarissen stegen fors, de vijfdaagse werkweek werd ingevoerd en de werkweek van 48 uur zakte naar 40 uur. De arbeidsvoorwaarden werden ook flink verbeterd. Door de maatschappelijke veranderingen veranderden ook de oude gezagsverhoudingen.

Vanwege de vele huisvestingsproblemen van de leerling-verpleegsters wordt in 1961 besloten voorrang te geven aan de bouw van een nieuw zusterhuis. Op 13-8-1963 ging de eerste paal de grond in en op 12-5-1966 vond de officiële ingebruikname plaats, nadat al in 1965 beetje bij beetje de nieuwe flat in gebruik genomen was.

Bestuur

Op 28-5-1945 vond de eerste regentenvergadering plaats. In de periode vlak na de oorlog probeerde de geneesheer-directeur Heeres goede contacten te onderhouden met de andere Haarlemse ziekenhuizen. Na de oorlog zagen de teruggekeerde joden geen mogelijkheden meer het Jolesziekenhuis als voorheen te exploiteren. Het Elisabeth Gasthuis had ruimtegebrek maar geen geld. Toen heeft de gemeente Haarlem het Jolesziekenhuis gekocht en het Elisabeth Gasthuis beheerde het. Zo hield het Jolesziekenhuis in 1948 op te bestaan. Zie ook bij de pin Jolesziekenhuis bij het Groot Heiligland.

Halverwege de jaren 50 was het duidelijk, dat het Elisabeth Gasthuis nieuwbouwplannen had. Hierbij is het aantal bedden van het nieuwe ziekenhuis cruciaal. Echter, het Elisabeth Gasthuis is onderdeel van een regio. De regionale behoefte aan ziekenhuisbedden is toch leidend. De plannen van het Elisabeth Gasthuis zouden de andere Haarlemse ziekenhuizen direct raken. Deze kwestie leidde tot de eerste vorm van samenwerking met de andere ziekenhuizen in de Haarlemse regio. Deze samenwerking werd in de loop der tijd steeds intensiever. Met vallen en opstaan zou dit proces ruim 60 jaar later resulteren in een ziekenhuisorganisatie voor de hele Haarlemse regio: het huidige Spaarne Gasthuis. In verband met de nieuwbouwkwestie werd het regentencollege uitgebreid met diverse deskundigen op dat gebied.

In 1970/1971 ontstond er naast het regentencollege een driehoofdige directie in plaats van de voormalige eenhoofdige.

Gebouwen

Direct na de oorlog was er aan alles gebrek en hierdoor verdwenen nieuwbouwplannen uit het zicht. Echter, eind jaren 40 was er zoveel ruimtegebrek, dat het ziekenhuis er een nieuwe dependance bij kreeg: De Clarastichting in Zandvoort. Ook werd het Jolesziekenhuis definitief onderdeel van het Elisabeth Gasthuis.

Een aantal jaren later begon men toch weer aan nieuwbouw te denken. De vele verbouwingen en opknappbeurten van het gebouw en ook het beddentekort, deed de vraag rijzen of er toch geen nieuwe ziekenhuis moest komen. In 1952/1953 kreeg de geneesheer-directeur van de regenten opdracht om een rapport over de problemen van het oude ziekenhuis te schrijven, uitmondend in de vraag of er nieuwbouw nodig was. Het antwoord was dus duidelijk ja, er is nieuwbouw nodig. Geleidelijk aan namen de bouwplannen voor een nieuw ziekenhuis vaste vormen aan.

In 1961 viel de officiële beslissing om een nieuw ziekenhuis te bouwen in Schalkwijk. Op 13-8-1963 werd de eerste paal van het nieuwe zusterhuis geslagen. Vanwege de vele huisvestingsproblemen van de leerling-verpleegsters begon men als eerste hiermee. Op 11-10-1965 begint de daadwerkelijke bouw van het ziekenhuis zelf. In 1965 wordt al een deel van het nieuwe zusterhuis in gebruik genomen. Op 12-5-1966 wordt dit officieel in gebruik genomen. Het ziekenhuis zelf wordt op 17-5-1971 daadwerkelijk in gebruik genomen. Op 9-12-1971 vindt de officiële opening plaats. Alhoewel deze nieuwbouw al in zicht was, werden er enige tijd voor de verhuizing bij het oude ziekenhuis een paar nieuwe poliklinieken geopend en vond er nog het nodige lapwerk plaats in het oude gebouw.

Financiën

Door de groei van het Elisabeth Gasthuis en het veranderen van de samenleving en medische zorg ontstond er een forse administratie.

In en na de oorlog werd de tariefstelling van de ziekenhuizen steeds diepgaander nationaal geregeld. Dit liet weinig speelruimte. Daarnaast was het Elisabeth Gasthuis verbonden aan de gemeente Haarlem. Deze gemeente moest eventuele tekorten in de exploitatie aanvullen

overeenkomstig gemeentelijke verordeningen. Echter dit werd steeds meer een bezwaar. Naarmate de bouw van een nieuw ziekenhuis steeds meer in het zicht kwam werd de financiële steun van de gemeente Haarlem afgebouwd. Vanaf 1968 wilde de gemeente Haarlem nog maar beperkte financiële steun geven. Al vanaf 1961, bij de beslissing tot de bouw van een nieuw ziekenhuis, gold de voorwaarde, dat de financiële steun slechts verstrekt zou worden tot aan de ingebruikname van het nieuwe ziekenhuis. Hierna moest het Elisabeth Gasthuis financieel op eigen benen staan. De ingebruikname was in 1971 en vanaf dat moment kreeg het Elisabeth Gasthuis dus geen financiële steun meer. Wel zou de gemeente Haarlem nog garant staan voor aflossings-en renteverplichtingen voor leningen t.b.v. de bouw van het nieuwe ziekenhuis. Na zo'n 80 jaar eindigde hier dus de directe financiële steun van de gemeente Haarlem. (Hierbij moet men bedenken dat die rentes enorme bedragen vergden. Ook moet men bedenken dat deze leningen een looptijd van minstens 40 jaar hadden)

3.4 Verhuizing

De verhuizing zelf was een welhaast militaire operatie. Het vergde een lange en grondige voorbereiding. De verhuizing werd in tweeën geknipt, eentje voor de patiënten en eentje voor de goederen.

De patiëntenverhuizing vond plaats op 17-5-1971. Hiervoor was een draaiboek opgesteld met het Rode Kruis, de Dienst Bescherming Bevolking en de Verkeerspolitie. Het ging om ongeveer 260 patiënten. Voorbereidend vonden er al weinig nieuwe ziekenhuisopnames plaats en werden er geen grote operaties meer uitgevoerd en waren diverse afdelingen al gesloten. Bij spoed zouden andere Haarlemse ziekenhuizen inspringen. Al naargelang de toestand werden de patiënten in vier categorieën ingedeeld. Van lopend t/m bed met alles erop en eraan. Op 17 mei 5:00 uur in de ochtend startte de patiëntenverhuizing. Die zou om 11:45 uur voltooid moeten zijn. Iedereen verwachtte dat het mis zou gaan. Maar tot ieders verbazing was deze verhuizing rond 10:00 uur al klaar inclusief de verhuizing vanuit Eykengarde en het Kleine Gasthuis/Groot Heiligland. Het werd een spectaculair gebeuren, waar de kranten vol van stonden, ook omdat vlak voor vertrek in het oude ziekenhuis nog een tweeling geboren werd een even na aankomst in het nieuwe gebouw alweer een baby. Buiten stonden politieagenten op de diverse plaatsen langs de route en kruispunten. Verder waren er 170 helpers en helpsters van het Rode Kruis, 20 mensen van de Bescherming Burgerbevolking en niet te vergeten het ziekenhuispersoneel dat op de benodigde plaatsen aanwezig was.

Voor de verhuizing van de goederen werden maar liefst 14 dagen uitgetrokken. Hiervoor had men zes verhuiswagens en 18 man personeel van de verhuisfirma Geytenbeek uit Utrecht. Om verwisseling te voorkomen werden de goederen zoveel mogelijk per afdeling verhuisd.

4 Voormalig Elisabeth Gasthuis (1971-heden)

4.1 Algemeen

Na de verhuizing van het ziekenhuis in 1971 was er in het oude ziekenhuiscomplex sprake van een ruim 50 jaar durende verzameling van bonte activiteiten. Kort samengevat komen de ontwikkelingen op het volgende neer:

- De dependance Kleine Gasthuis/Groot Heiligland werd in 1971 verkocht aan het naastgelegen Damiate Pers om in 1980 gesloopt worden en vervangen te worden door het noordelijk deel van de huidige Friese poort.
- Het oude mortuarium in de Gasthuispoort werd bijna 10 jaar lang Museum De Preekstoel om daarna als woonruimte verder te gaan.
- Kleine Houtstraat 116 werd uiteindelijk afgesplitst en verkocht als woonruimte.
- De Gasthuishuisjes tussen de oude hoofdpoort aan het Groot Heiligland en de hoek met de Gasthuisvest werden afgesplitst en tot woonruimte omgebouwd.
- De ziekenhuisvleugel aan het Groot Heiligland tussen de oude hoofdpoort en het Jolesziekenhuis werd afgesplitst en huisvest nu Verwey Museum Haarlem, ABC en galerie 37PK.
- Het oude Jolesziekenhuis werd afgesplitst en ging als woonruimte verder.
- Op het binnenterrein werden de laatst toegevoegde ziekenhuisvleugels gesloopt en vervangen door de Egelantiertuin met hoofdingang via de Kleine Houtstraat / Gasthuispoort en een kleinere ingang via de Zonnesteeg..
- Overbleef de kern van het ziekenhuiscomplex met het negentiende-eeuwse hoofdgebouw aan de Gasthuisvest. Dit werd ingericht tot Muziekschool Zuid-Kennemerland en cultureel centrum De Egelantier en werd vanwege bezuinigingen in juni 2017 te koop aangeboden. Hier zou een complex gehuisvest worden met hotel, woningen, horeca en winkels. Na de officiële verkoop in 2022 werd de invulling wat aangepast.
- En dan ook nog : vanaf 12-11-1971 heeft de Haarlemse Jazzclub vele bijeenkomsten gehouden.
- En dan ook nog : vanaf 12-11-1971 heeft de Haarlemse Jazzclub vele bijeenkomsten gehouden.

Een volledige beschrijving van de ontwikkelingen na de verhuizing van het ziekenhuis is vanwege de enorme hoeveelheid activiteiten en wijzigingen een bezigheid, die een paar jaar in beslag neemt. Binnen het bestek van dit document is dat niet mogelijk. In het onderstaande ziet men dan ook een impressie van de ontwikkelingen, die toch de essentie van de ontwikkelingen goed weergeven:

Voor de ontwikkelingen van het Kleine Gasthuis/Groot Heiligland: zie bij de pinnen Friese poort, Damiate pers en Kleine Gasthuis bij het Groot Heiligland.

De rest van de ontwikkelingen volgt hieronder.

4.2 Gasthuishuisjes (voormalige proveniershuisjes)

NL-HlmNHA_54VH1469 ; ? ; 1900 ; Groot Heiligland, bij de Gasthuisvest, ziende naar het noorden

DSC_00022561 ; AV ; 26-3-2020 ; Vergelijkbare situatie als op foto links met zicht op de gasthuishuisjes

Op 31-1-1973 besluit de Haarlemse gemeenteraad de 12 Gasthuishuisjes te verkopen aan de Stichting Diogenes Haarlem met een bijdrage voor restauratie. Op 4 oktober dat jaar was de verkoop rond. De Stichting Diogenes Haarlem wilde de huisjes weer een woonfunctie geven. Er moesten vijf woningen voor gezinnen komen en 13 flats voor alleenstaanden. Op 18-6-1975 is de restauratie klaar en worden de Gasthuishuisjes officieel in gebruik genomen. Hiermee hebben de huisjes hun oorspronkelijke functie weer teruggekregen. Een dergelijke lange rij uniforme trapgevels is uniek. Volgens de websites van het Nationaal archief (actorenregister) en de Vereniging Hendrick de Keyser is de stichting Diogenes Haarlem in 1992 opgegaan in de Vereniging Hendrick de Keyser en heeft deze vereniging de Gasthuishuisjes in bezit gekregen. In 1996 werden de gevels weer hersteld en voorzien van historische kleuren. Goedkoop zijn ze niet: in 2019 kwam het hoekhuis Groot Heiligland/Gasthuisvest vrij en stond het te huur voor € 1500 per maand! Na een aantal maanden was het alweer verhuurd. Een aantal maanden later stond het weer leeg. Heeft het iets met de hoogte van de huur te maken?

4.3 Ziekenhuisvleugel aan Groot Heiligland tussen oude hoofdpoort en Jolesziekenhuis

NL-HlmNHA_54007535 ; ? ; 1906 ; Groot Heiligland ; Nieuwe vleugel van Elisabeth Gasthuis t.p.v gesloopte gasthuisjes ten noorden van oude hoofdpoort. Zie foto hierboven

DSC_5912 ; AV ; 24-3-2017 : Vergelijkbare situatie als foto links en hierboven

In de ontwikkeling van deze ziekenhuisvleugel vallen een vijftal activiteiten in het bijzonder op:

- Regionale SchoolAdviesDienst
- Spaarnestad fotoarchief
- Galerie 37PK
- Verwey Museum Haarlem
- ABC

4.3.1 Regionale Schooladviesdienst

Op 15-11-1976 verhuisde het kantoor van de Regionale Schooladviesdienst van de Schotersingel naar deze ziekenhuisvleugel. Op 5-1-1977 volgde de officiële ingebruikneming. Op 1-1-1989 fuseerde de Regionale Schooladviesdienst (RSAD) te Haarlem met de School Advies-en Begeleidingsdienst Zuidwest-Kennemerland te Heemstede. De nieuwe dienst zou gaan heten: Stichting Onderwijsbegeleidingsdienst Zuid Kennemerland (OBDZK).

4.3.2 Spaarnestad fotoarchief

Hieronder volgt een zeer beknopt overzicht van de Haarlemse geschiedenis van het Spaarnestad Fotoarchief.

Na diverse werkkringen werkte de heer J. Bomans als hoofd van het grote fotoarchief van de Verenigde Nederlandse Uitgeverijen(VNU), voorheen uitgeverij en drukkerij De Spaarnestad. Hij ontwikkelde een uniek en zeer logisch en door iedereen eenvoudig te bedienen opbergsysteem.

Vanaf december 1983 was er o.a. door het toen opgerichte Bibliofoel en Grafisch Genootschap "Het Beschreven Blad" gewerkt aan de oprichting van een Foto-en Grafisch Centrum Nederland. Het was de bedoeling om dit landelijk bedoelde instituut te huisvesten in het leegkomende Enschedecomplex (nu Appelaar), eventueel gecombineerd met het Museum Enschede (nu gedeeltelijk in de Janskerk).

1985 : De eerste activiteiten voor de oprichting van een Foto-en Grafisch Centrum Nederland worden openbaar.

31-10-1985: B&W van de gemeente Haarlem hebben in principe besloten het fotoarchief van de uitgeverij De Spaarnestad over te nemen. Dit hield verband met de plannen van het Nederlandse Foto- en Grafische Centrum, dat mogelijk ondergebracht zou kunnen worden in het Enschedecomplex aan het Klokhuisplein.

4-9-1986: het VNU-concern draagt het fotoarchief van uitgeverij De Spaarnestad officieel over aan de Stichting Nederlands Foto-en Grafisch Centrum. Het betreft 2 miljoen foto's. Een overzichtstentoonstelling in de vishal wordt zeer druk bezocht.

1987: de gemeente Haarlem koopt het Enschedecomplex en de Stichting Nederlands Foto & Grafisch Centrum krijgt het Spaarnestad Fotoarchief in eigen beheer. Op dat moment zag het er even naar uit dat de museumplannen in het Enschedecomplex een reële kans van slagen hadden. Het liep allemaal heel anders. Het grafische gedeelte is niet van de grond gekomen maar het Spaarnestad Fotoarchief wel en kwam veel later boven het ABC in het Groot Heiligland terecht. Pas eind 2019 zou er een grafisch museumpje in de Janskerk komen, maar dan eerder als dependance van het bedrijfsmuseum van de firma Enschede.

11-10-1997: het Spaarnestad Fotoarchief verhuist met zijn 3 miljoen foto's naar een nieuwe locatie vlakbij: ze verhuizen van de Gasthuisvest naar het ABC aan het Groot Heiligland. Het archief is in de afgelopen 11 jaar dus flink uitgebreid.

2-1-1998: het Spaarnestad Fotoarchief heeft de etage boven het ABC aan het Groot Heiligland in gebruik genomen met een uit eigen bezit samengestelde foto-expositie "Oponthoud in Oslo".

12-5-1999: er wordt onderhandeld over de overname van het ANP fotoarchief door het Spaarnestad Fotoarchief.

12-1-2000: Het Spaarnestad Fotoarchief is één van de grootste Europese fotoarchieven geworden, door het toevoegen van anderhalf miljoen afdrukken van ANP foto's in het archief van Polygoon en 30 ladenkasten met negatieven van het ANP.

8-9-2003: het Spaarnestad Fotoarchief krijgt het kolossale fotoarchief van ABC Press uit Amsterdam toegevoegd. Dit archief bevat ruim 3 ½ miljoen zwart-witfoto's van over de hele wereld. Het nam vier dagen in beslag om de collectie naar Haarlem te verhuizen. Het betrof 120 ladenkasten en 300 strekkende meter foto's (zo'n 1000 gevulde archiefdozen).

5-7-2006: het Spaarnestad Fotoarchief krijgt een andere naam en wordt Spaarnestad Photo. Meer dan 20.000 foto's komen beschikbaar op internet voor iedereen via de website www.spaarnestadphoto.nl.

29-9-2009: in een deel van de collectie van Spaarnestad Photo zijn zilversjes aangetroffen. Deze insecten voeden zich met organisch materiaal. Ingrijpen was dus geboden. Het betrof circa 8 miljoen foto's. Een gespecialiseerd bedrijf heeft de collectie bestraald.

1-3-2011: Spaarnestad Photo verdwijnt uit Haarlem. Het fotoarchief wordt ondergebracht bij het Nationaal Archief in Den Haag. Hierdoor verlaten 12 miljoen foto's Haarlem. Tikje weemoedig? Het bleek te kostbaar om het gebouw aan het Groot Heiligland klimatologisch aan te passen aan de collectie.

Op 25-3-2020 meldt de hierboven genoemde website van Spaarnestad Photo/geschiedenis dat het archief het grootste pers- en documentairefotoarchief van Nederland is en één van de grootste ter

wereld met meer dan 13 miljoen afbeeldingen. Gezien het aantal foto's op 1-3-2011 staan de ontwikkelingen bij het archief dus nog steeds niet stil.

4.3.3 Galerie 37PK

Noord-Hollandsarchief, Beeldbank De Boer, rapportagenummer: 66195,66196. Datum: 22-4-1976. Groot Heiligland, gezicht richting zuid. Links het Jolesziekenhuis en rechts daarvan uitstekend de vroegere ziekenhuisvleugel Groot Heiligland 47. Daartussenin ligt verscholen de ingang van galerie 37 PK.

Je zou het van de straatkant niet zeggen, maar deze oude ziekenhuisvleugel herbergt ook nog een kunstgalerie. Hij bevindt zich aan de achterkant en in de kelder en is toegankelijk via een deur tussen het Jolesziekenhuis en de oude ziekenhuisvleugel (Verwey Museum Haarlem). Deze galerie heet 37PK en heeft als huisnummer Groot Heiligland 37. Op hun website (op 23-3-2020) staan kort samengevat alle activiteiten en doelstellingen vermeld:

Galerie 37PK is in 2011 van start gegaan als breed platform voor de kunsten in Haarlem. Ze houdt zich bezig met kunst in de openbare ruimte van de stad, permanente en tijdelijke ateliers, artist residencies, opdrachten aan kunstenaars, ondersteuning en professionalisering van de kunsten en promotie van het kunstaanbod in de stad. Verder bieden ze in hun pand een programma met tentoonstellingen en actuele kunstprojecten en activiteiten. Ze wil opereren in overleg met kunstenaars en kunstorganisaties in stad en regio. Men wil snel en goed inspelen in de behoeftes in de stad. Zij wil op alle mogelijke manieren in stad en regio de kunst promoten en faciliteren en zoekt ook naar landelijke samenwerking en bekendheid.

4.3.4 Verwey Museum Haarlem

Verwey Museum Haarlem is het vroegere Museum Haarlem. Na een flinke verbouwing in september 2022 is de naam van Museum Haarlem veranderd in Verwey Museum Haarlem. Op de eerste verdieping had de Stichting Kees Verwey al langere tijd een eigen ruimte ter beschikking. Door deze verbouwing is dat een grote ruimte geworden. Ook heeft deze stichting vele verbouwingen in het museum betaald. Bij elkaar waren deze dingen de aanleiding tot de naamswijziging. Op haar beurt was Museum Haarlem ontstaan via een aantal verbouwingen en naamsveranderingen en ook nog een verhuizing uit de Stichting Historisch Museum Zuid-

Kennemerland. Deze stichting is 25-8-1975 opgericht. Het was toen een museum zonder eigen collectie en gebouw. Vanaf 1990 gehuisvest in het Groot Heiligland 47.

Naast de ruimte voor de Haarlemse schilder Kees Verwey is het een stadsmuseum met een vaste tentoonstelling over de geschiedenis van Haarlem en veel wisseltentoonstellingen, waarin de stad in de bredere zin van het woord in het heden en het (nabije) verleden aan de orde komt. Het museum beslaat een deel van de begane grond van Groot Heiligland 47, grotendeels de eerste etage en de gehele zolder.

Bibliografie : Wikipedia, Website Museum, functie gehad bij museum

4.3.5 ABC Architectuurcentrum Haarlem

Het ABC is opgericht in 1989 en een centrum voor architectuur en stedenbouw van Haarlem en omgeving (regio Kennemerland). Men wil de belangstelling/passie voor de gebouwde omgeving bevorderen door het organiseren van allerlei activiteiten en exposities voor allerlei leeftijdsgroepen. Dit kunnen dus exposities, maar ook lezingen, symposia, discussies, workshops en eventueel ook kinderpartijtjes zijn. Afhankelijk van de expositie organiseren ze ook excursies rond dat onderwerp. Men wil architectuur en stedenbouw integraal bekijken door aandacht te besteden aan alle kunstvormen die daarmee samenhangen, zoals interieurarchitectuur, stedenbouw, ruimtelijke ordening en tuin- en landschapsarchitectuur. Als bijzonderheid geldt nog, dat de museumkaart geldig is, terwijl het formeel geen museum is. Dit is mogelijk omdat ze een "gelieerd lid" van de Nederlandse Museumvereniging zijn. De instelling bevindt zich grotendeels op de begane grond van Groot Heiligland 47.

Bibliografie : Wikipedia, website van ABC

4.4 Voormalig Jolesziekenhuis

DSC_5919 ; AV ; 24-3-2017 : Gezicht richting noordoost op het voormalige Jolesziekenhuis.

NL-HlmNHA_JosF1984_279 ; J. Fielmich ; 25-6-1984 Egelantiertuin, Gezicht richting west op achterzijde Jolesziekenhuis

Eind zeventiger jaren van de 20^e eeuw was er een gierende woningnood in Haarlem. Klinkt dat bekend? Marokkaanse en Turkse gastarbeiders hadden de Buitenrustschool bezet. Die moest echter in januari 1978 ontruimd worden, omdat daar in april een school voor verpleegkundigen zou beginnen. De gemeente richtte een tijdelijke opvang op in een school in de Slachthuisstraat.

Velen vonden dat beneden peil. Op 19 januari werd de Buitenrustschool ontruimd. De buitenlanders werden begeleid door de hulporganisatie Release en weigerden de noodopvang in de school. Daarop kraakten ze het Jolesziekenhuis aan het Groot Heiligland. Dit stond leeg, omdat het verbouwd zou worden tot appartementen voor één of twee persoons huishoudens. Mede omdat er problemen waren met de kosten en de subsidies waren de plannen voor de verbouwing nog niet klaar. Een jaar later waren de plannen voor de verbouwing nog steeds niet klaar en zaten de buitenlanders er nog steeds. Vele verdere kraakacties volgden in Haarlem.

Uiteindelijk is de verbouwing gerealiseerd en is het momenteel nog steeds woonruimte.

4.5 Egelantiertuin

Noord-Hollands archief, collectie 1100 van gemeente Haarlem, inv.nr. 19776. Maker:?, Datum: 1913. Binnentuin van het oude Elisabeth Gasthuis, gezicht richting noord. Vooraan de lighal, daar achter de huisjes voor mensen met besmettelijke ziekten. Zie foto rechts.

Noord-Hollands archief, collectie 1100 van gemeente Haarlem, inv.nr. 19774. Binnentuin van het oude Elisabeth Gasthuis met de huisjes voor mensen met besmettelijke ziekten.

NL-HlmNHA__JosF1984_279 ; J. Fielmich ; 25-6-1984 ; Egelantiertuin, gezicht richting west

DSC_000222559 ; AV ; 26-3-2020 ; Vergelijkbare situatie met foto links. Vanwege hoge heg links iets meer naar rechts genomen

Begin jaren 80 van de 20^e eeuw werd de Egelantiertuin aangelegd. Om dit mogelijk te maken werden de laatst toegevoegde ziekenhuisvleugels in het binnengebied van het Elisabeth Gasthuis gesloopt. Oorspronkelijk lag in dit gebied de begraafplaats van het Elisabeth Gasthuis en stonden hier in later tijden de barakken voor zeer besmettelijke ziektes zoals difterie. In 1985 kreeg het pad, dat door de Egelantiertuin loopt, de naam Minnebroederspad. Dit zoals begrijpelijk om de herinnering aan het voormalige Minderbroedersklooster ter plaatse levend te houden.

In 1994 werd de tuin verbeterd. Het ging vooral om de vergroting van de veiligheid. De tuin werd afsluitbaar gemaakt in de Zonnesteeg en de Gasthuispoort. De stadswacht ging de tuin dagelijks openen en sluiten en bewoners en gebruikers kregen een eigen sleutel. Eind 1998 was er een hoop herrie over de plaatsing van een beeldje van de Haarlemse schilder H.F. Boot. Dit hield verband met zijn collaboratie in de tweede wereldoorlog.

Op 14-9-2013 wordt een beeldje van J. Prinsen onthuld. Het verbeeldt de jazzmuzikanten Brink en Kaart.

Bibliografie : (Borst, 2014) (Busker, 2012) (Kurtz, et al., 1999) (Sipkes, 1999) (Uittenhout, et al., 2003)

4.6 Mortuarium en Museum De Preekstoel

NL-HlmNHA_53006935 ; O.H. Dijkstra ; 1971 ; Het mortuarium van het Elisabeth Gasthuis, ziende west door de Gasthuispoort

DSC_00022557 ; AV ; 26-3-2020 ; Vergelijkbare situatie als op afbeelding links

NL-HlmNHA_54003368 ; P.J. Relleke ; 1974 ; Gezicht richting noordwest op museum De Preekstoel in Gasthuispoort

DSC_00022558 ; AV ; 26-3-2020 ; Vergelijkbare situatie als op foto links

In 1938 besloot het Elisabeth Gasthuis tot de bouw van een nieuw mortuarium, dat zou uitkomen op de Gasthuispoort. Dit was een ontwerp van G. Friedhoff. Het gebouw staat er nog steeds, maar

de functie is nogal veranderd. Met de verhuizing van het ziekenhuis in 1971 kwam het leeg te staan. Op 14-10-1972 opende de Deken van de rooms-katholieke kerk te Haarlem in een aantal zalen van het voormalige mortuarium het nieuwe Museum De Preekstoel. Dit was een particulier museum voor religieuze kunst. In zijn soort was het een voor Nederland en wellicht ver daarbuiten uniek museum. In de zestiger jaren van de 20^e eeuw was er een sterke vernieuwing binnen de rooms-katholieke kerk in Nederland. Vele beelden in kerken en gezinnen werden afgedankt. Deze kregen een plaats in het nieuwe museum. Verder had men een forse verzameling kerkelijk vaatwerk, liturgische gewaden en merkwaardige voorwerpen zoals wijwaterbakjes, rozenkransen et cetera. Een huurschuld aan de gemeente Haarlem en andere schulden betekenden het einde van het museum, ondanks een reddingsactie van kunsthistorici uit Haarlem, Amsterdam, Utrecht, Nijmegen en Den Bosch. Op 23-12-1980 werd het museum gesloten. Op 10-2-1981 werd de collectie geveild. Het museum vond een nieuw onderdak op de hoek van de Westerstraat en Kolkstraat, zij het in een veel bescheidener vorm.

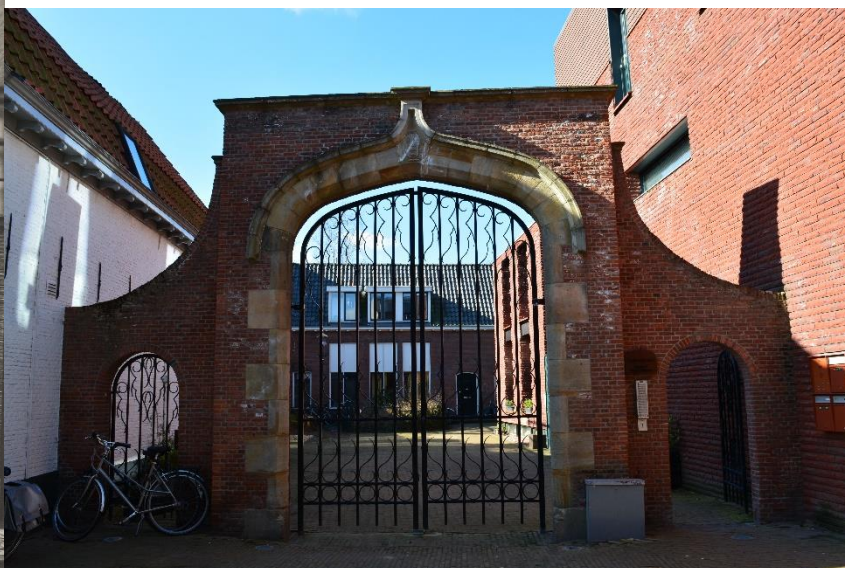
Daarna werd het mortuarium/museum omgevormd tot woonruimte, dat het nog steeds is. Helaas zijn bij de verbouwing karakteristieke elementen aan de buitenkant verloren gegaan.

Bibliografie : (Overmeer, 1973) (RedactieJaarboek, 1981) (RedactieJaarboek, 1982) (Uittenhout, et al., 2003)

4.7 Gasthuispoort

NL-HlmNHA_54016814 ; ? ; 1931 ; Gasthuispoort voor de grote verbouwing van 1938

DSC_00012933-1 ; AV ; 26-2-2018 ; Gasthuispoort t.p.v. het vroegere straatnummer Kleine Houtstraat 100 (zie foto links)

De foto linksboven geeft de oorspronkelijke situatie van de Gasthuispoort weer. Deze poort dateert uit 1610 en is van de hand van Lieven de Key. Oorspronkelijk was deze poort de hoofdingang van het Sint Elisabeth of Grote Gasthuiskerkhof, dat aan de noordzijde van het Gasthuisterrein gelegen was. Zou dit gezien de locatie ook de begraafplaats van het voormalige Minderbroedersklooster geweest zijn? Blijkens de plattegrond van het Elisabeth Gasthuis van de heer L. Overveen uit 1754 had de poort toen boven de huidige rechte afdeklijst nog een hele opbouw. Er was een inspringend stuk en daar bovenop weer een driehoekig fronton geflankeerd door krullen en nog wat meer sierwerk. Lange tijd heeft men geloofd, dat de Gasthuispoort nog een restant van het achterliggende Minderbroedersklooster was. Dit is echter niet het geval. Bouwtechnisch laat het zich karakteriseren als een werk van Lieven de Key rond 1610. Dit wordt geconcludeerd uit de manier waarop met het materiaal omgesprongen is, de soort natuursteen en bovenal de boog. Dit is geen gotische boog maar een zogenaamde Tudorboog, die in het laatmiddeleeuwse Haarlem absoluut niet voorkwam.

In 1938 besloot men tot de bouw van een nieuw mortuarium aan de noordkant van het terrein van het Elisabeth Gasthuis, uitkomend op de Gasthuispoort. Vanuit het oude mortuarium en de Gasthuispoort vonden vele begrafenissen plaats. Lange tijd voor 1938 gaf de toenmalige smalle poort grote problemen bij het in- en uitrijden van lijkkoetsen. De bouw van het nieuwe mortuarium greep men aan als gelegenheid om de Gasthuispoort verkeerstechnisch flink te verbeteren. Hiervoor werd het woonhuis aan de noordzijde gesloopt, waardoor de poort ongeveer twee keer zo breed werd. Ook werd de poort zelf, die stond in de rooilijn van de Kleine Houtstraat een aantal meters naar achteren geplaatst. Omdat de poort nu ongeveer twee keer zo breed was werden aan de poort zelf twee zijvleugels met doorgang toegevoegd. Hierdoor ontstond de huidige poort. De nieuwe poort zou ook een verbetering voor de bevoorrading en ambulances van het Elisabeth Gasthuis betekenen. In 1938 werd de poort voorzien van houten deuren.

In 1971, na de verhuizing van het ziekenhuis, werden deze houten deuren vervangen door hekwerken.

In 2002 kwam de restauratie van de Gasthuispoort gereed. Gezien het verval was dit dringend noodzakelijk. Toen is ook het huidige sierhek geplaatst, waardoor het aanzien sterk verbeterd werd. Dit sierhek is een ontwerp van de siersmid Ab Vermeulen.

In 2009 veranderde de poort zelf dan wel niet, maar toch wel het aanzien van het geheel. Toen werden een aantal huizen langs de Kleine Houtstraat aan de noordkant van de poort gesloopt. De gevels aan de Kleine Houtstraat werden herbouwd in oude stijl met gebruik van originele elementen, maar de gevelwand langs de Gasthuispoort veranderde compleet van aanzien. In 2011 kwam dit allemaal gereed.

Bibliografie: (Blom, 1995) (Dijkstra, 1976) (Heummen, 2012) (Kurtz, et al., 1999) (Uittenhout, et al., 2003)

4.8 Regenten-, Achteringang, nummer 116

NL-HlmNHA_54027255 ; ? ; 1925 ; Kleine Houtstraat 116 vòòr de herbouw uit 1932. N.B. In 1932 is de kleine deur van het woonhuis verdwenen

DSC_00022550 ; AV ; 24-3-2017 ; Kleine Houtstraat 116. Oorspronkelijke regenten-/achteringang van het Elisabeth Ggasthuis. De deur is nog 18^e eeuwse. Zie ook foto links

NL-HlmNHA_54026396 ; W. M. Zilver Rupe (1904-1993) ; Datum van opname niet duidelijk ; Achterbouw van Kleine Houtstraat 116, gezicht richting zuidoost.

Op 12-2-2020 gaf de heer M. Enderman in het Archeologisch Museum Haarlem een lezing over wat er achter de gevels in de binnenstad verborgen zit. De heer Enderman is bouwhistoricus van de gemeente Haarlem. In deze lezing kwam ook Kleine Houtstraat 116 aan de orde. Een groot deel van dit perceel is in 1932 geheel herbouwd. In de straatgevel zijn nog enkele stukjes natuursteen en de deur zelf van de regenten-/achteringang van het Elisabeth Gasthuis behouden gebleven. De huidige gevel is een behoorlijk getrouwe kopie van het origineel. De achterbouw met klokkentorentje verkeert nog grotendeels in de originele 17^e-eeuwse staat. Dit klokkentorentje is helaas niet zichtbaar vanaf de straat, maar vormt wel een markant geheel. Zie bovenstaande foto. Dit klokkentorentje lag in het verlengde van de hoofdingang aan het Groot Heiligland en was vandaaruit duidelijk zichtbaar en zal naast het puur functionele ook een representatief element gevormd moeten hebben. Op de zolder bevindt zich nog het eeuwen oude oorspronkelijke uurwerk. De heer Enderman verklaarde dit uit het feit, dat het Elisabeth Gasthuis een semi gemeentelijke instelling was. Zuinigheid was dus altijd troef : er was altijd geldtekort.

Er is niet heel erg veel bekend over dit pand, maar wel dat het op 17-11-1974 betrokken werd door de Stichting Huygens-Fokker door het onthullen van een gedenkplaat. Wanneer deze stichting vertrokken is, is niet zo duidelijk.

In september 2017 heeft de gemeente Haarlem Kleine Houtstraat 116 verkocht aan een particulier als woonhuis. Niks bijzonders zou je denken, maar toch haalde dit de landelijke pers. Want wat was het geval: de gemeente Haarlem verkocht het pand voor € 500.000 aan een particulier. Die verkocht het dezelfde dag nog door aan een ander voor € 800.000 en die persoon op zijn beurt verkocht het even later door voor € 1.000.000!

4.9 Egelantier + Muziekcentrum Zuid Kennemerland, Kern van voormalig Elisabeth Gasthuis

Noord-Hollands archief, collectie 1336, Bedrijf Openbare Werken Haarlem, inv.nr. 2573. Maker: J. Fielmich. Datum: 28-4-1976.
Gasthuisvest met oude ingang van cultureel centrum Egelantier

Noord-Hollands archief, collectie 1336, Bedrijf Openbare Werken Haarlem, inv.nr. 3759. Maker: J. Fielmich. Datum: 31-8-1981.
Gasthuisvest met nieuwe ingang van cultureel centrum Egelantier

Op 8-6-1972 vestigen advocaten en een wetswinkel zich in het oude hoofdgebouw van het Elisabeth Gasthuis. Daar wordt tijdens het spreekuur gratis rechtskundig advies gegeven.

Op 19-12-1972 wordt in het oude hoofdgebouw van het Elisabeth Gasthuis door de Bond van Nederlandse Architecten (B.N.A.) een spreekuur ingericht, waar men gratis architectenadvies kan krijgen

Op 6-2-1974 krijgt het gebouwencomplex de naam "Egelantier". Dit is het resultaat van een prijsvraag.

Op 30-12-1975 maakte de gemeente Haarlem plannen om het voormalige politiebureau aan de Smedestraat tijdelijk in te richten voor een aantal personen, die tevoren de Egelantier gekraakt hadden en toegestaan werden daar te blijven. Op 30-12-1975 konden ze er niet meer verblijven vanwege de aanstaande verbouwing voor het cultureel centrum de Egelantier.

De twee achterste vleugels (voormalige klasse- en zustervleugels) worden in 1976 verbouwd voor de vestiging van het Muziekcentrum Zuid Kennemerland. Dit betekent voor de zolders dat ze herbouwd werden.

Op 4-4-1981 wordt na een 10 jaar durende verbouwing het cultureel centrum De Egelantier officieel geopend door wethouder M. van de Water. De verbouwing en renovatie van De Egelantier werd verzorgd door de Haarlemse stadsarchitect Wiek Röling. De verbouwing betreft hoofdzakelijk de oostkant van het voorgebouw.

November 2008: de gemeente Haarlem heeft het plan de kern van het Elisabeth Gasthuis te verkopen. Echter, het complex is grotendeels een rijksmonument. De gemeente wil voorkomen, dat na de verkoop bij verbouwingen door onwetendheid historisch waardevolle onderdelen verloren gaan. Om te weten wat waardevol is, heeft de gemeente Haarlem via zijn Dienst Stedelijke Ontwikkeling "Enderman, Bureau voor bouwhistorie" een opdracht verleend voor een bouwhistorische verkenning met waardebeoordeling van de kern van het vroegere Elisabeth Gasthuis. Dit heeft geresulteerd in een 71 pagina's tellend rapport met de titel "Bouwhistorische verkenning voormalig St.-Elisabethgast-en ziekenhuis. Gasthuisvest 47 te Haarlem". Via internet kan men dit

rapport eenvoudig opzoeken en bekijken. De eindconclusie is, dat voor het grootste deel behoud noodzakelijk is, voor een fors deel behoud wenselijk en slechts voor een klein deel is aangepaste vervanging mogelijk. Bekijk het rapport eens, buitengewoon interessant!

12-5-2014: het Haarlemse gemeentelijke coalitieakkoord wordt gepresenteerd en heet: "Samen doen!". De strekking is, dat er € 10.000.000 bezuinigd moet worden. Dit wordt o.a. bereikt door het cultuurcentrum De Egelantier te verkopen.

12-9-2014: officiële opening van de hoofdvestiging "Hart" in het voormalige rijksarchief aan de Kleine Houtweg. In de loop van 2014 zijn de meeste onderdelen vanuit de Egelantier hier naartoe verhuisd. Dit is de afsluiting van een langdurig en moeizaam proces van fusie tussen Muziekcentrum Zuid Kennemerland, Volksuniversiteit/Jong Haarlem Vooruit en H'Art (Kreter).

4.10 HOF in de Egelantier (verkoop complex en invulling met hotel, cultuur en woningen)

DSC_00011411 ; AV ; 14-1-2018 ; het oude hoofdgebouw van het Elisabeth Gasthuis heeft eindeloos lang te koop gestaan.

In 2016 besluit de gemeente Haarlem het voormalige complex van de Egelantier daadwerkelijk te verkopen.

In 2020 is het complex nog steeds in de verkoop. Inmiddels is de gewenste invulling iets veranderd: na verbouwing en restauratie moeten er ondergebracht worden: een hotel, een aantal maatschappelijke en culturele voorzieningen (minstens 1500 m²) en tenminste 10 middeldure stadswoningen langs de Egelantiertuin. Het moet een klasse-hotel worden om zo de betere soort toerist naar de stad te halen. Op 21-3-2020 blijken er vijf serieuze gegadigden te zijn. Echter, op dat moment is de coronacrisis in volle hevigheid losgebarsten. Een aantal sectoren in de

samenleving is zwaar getroffen. Zouden die kleine virusdeeltjes zo'n groot gebouwencomplex dan toch op de knieën krijgen?

Dat bleek niet het geval. Van de vijf kandidaten bleven er uiteindelijk drie over, die allemaal een uitgewerkt plan ingediend hebben bij de gemeente. In juni 2021 blijkt het Haarlemse stadsbestuur zijn keus bepaald te hebben op de plannen van de projectontwikkelaars Lingotto en Amsterdam Village Company. Hun plan krijgt de naam "HOF in de Egelantier". In hoofdlijnen komt hun plan erop neer, dat er een 4-sterren boetiekhotel met 95 kamers op de eerste en tweede verdieping gesitueerd wordt, terwijl de begane grond een voor het publiek aan vier kanten toegankelijk en geheel doorkruisbaar geheel wordt. Op de begane grond komt de cultuur (exposities van bewoners, kinder-kunstateliers, debatten, kleine voorstellingen, yogalessen, kleinschalige avondconcerten etc. etc.) in ruime mate aan de orde, is er plek voor een café-restaurant en komen er rond de Egelantiertuin 10 kunstenaarswoningen. Het is de bedoeling, dat er 8 wat oudere creatieve personen komen, die er structureel gaan wonen en 2 jonge kunstenaars, die bijvoorbeeld voor een jaartje uit het buitenland komen. Men hoopt op een broedplaats voor creatieve ideeën. De beide projectontwikkelaars hebben al in ruime mate ervaring in Amsterdam met zulk soort projecten. Parkeren is nog wel een probleem. Men hoopt het complex in 2025 te openen. Wel wil men nog in overleg over de uitwerking van de plannen, o.a. met de omwonenden. Het Frans Halsmuseum betreurt het feit, dat de gemeente niet het plan gekozen heeft, waarvan een uitbreiding van het Frans Halsmuseum een groot deel zou uitmaken. Toch staan de gekozen projectontwikkelaars niet onwelwillend tegenover het Frans Halsmuseum, maar willen ze niet een hele vleugel aan het museum afstaan.

Kort daarop lieten deskundigen (Jan van Eeden, oud-wethouder cultuur, Jan Hoekema, oud-burgemeester, Frénk van der Linden, journalist, Louis Pirenne, adviseur kunst & cultuur en Inge Scheijde, museoloog) in een opiniestuk in het Haarlems Dagblad weten, weinig vertrouwen te hebben in de toekomst van het culturele gedeelte van het voormalige Elisabeth Gasthuis. Vooral ook omdat de gemeente een burgerinitiatief, dat voornamelijk een culturele bestemming van de Egelantier bepleitte, naast zich neergelegd heeft met de belofte van de wethouder 2500-3000 m² te besteden aan culturele en maatschappelijke doelen. In de loop van het aanbestedingsproces werd dit gereduceerd tot 1500 m². De gekozen projectontwikkelaars wilden in feite niet ingaan op de plannen van het Frans Halsmuseum, die ruim binnen die 1500 m² pasten. Bovendien vroegen zij zich af, waarom de projectontwikkelaar een aparte stichting op ging richten voor het beheer van het culturele gedeelte van het voormalige Elisabeth Gasthuis/Egelantier, terwijl ze geen samenwerkingsverband met de al bestaande culturele organisaties in Haarlem aan wilden gaan. De gemeenteraad moet nog zijn toestemming geven aan de plannen van de projectontwikkelaar. De hier genoemde schrijvers hoopten op openheid en betere inzichten van de gemeenteraad.

Eind september 2021 hebben 60 Haarlemse cultuurmakers de plannen in de commissievergadering van de commissie Ontwikkeling fel bekritiseerd. In feite werden de hierboven genoemde bezwaren herhaald en was de projectontwikkelaar het hier niet mee eens. Opnieuw werd benadrukt, dat de Haarlemse cultuursector twee tekorten kent: die van geld en ruimte. De ontwikkelingen van de voormalige Egelantier werden als een gemiste kans wat betreft de ruimte gezien voor de Haarlemse cultuursector. De projectontwikkelaar vond het niet in de plannen passen om bijvoorbeeld volgens de wensen van het Frans Halsmuseum het hele complex te bestemmen voor één culturele instantie. Dit past niet binnen het concept van de projectontwikkelaar en levert buiten de openingstijden van het museum een doods complex op. De projectontwikkelaar wil juist iets, dat de hele dag leeft. Ook is men van gemeentewege verplicht 55% van het complex in te vullen als hotel.

Eind september 2021 komt er iets meer duidelijkheid in de planontwikkeling. Ontwikkelaar Lingotto is een samenwerkingsverband aangegaan met cultuurondernemer Paul Hermanides. Hij heeft de nodige ervaring met dergelijke projecten in Amsterdam opgedaan. Zo toverde hij de vervallen voormalige sleep-inn bij het Oosterpark om tot een viersterren cultuurhotel met expositieruimtes en een poppodium onder de naam Hotel Arena. Ook heeft hij samen met Felix Rottenberg De Balie geschapen tot een gewaardeerde cultuurplek. De heer Hermanides snapt de gevoeligheid rond de vroegere Egelantier en wil wijkbewoners en kunstinstellingen bij de plannen betrekken. De Egelantier is een lastig project door de vele niveauverschillen, hokkerigheid en moeilijke verduurzaming van het gebouw. De monumentale delen van het gebouw worden in ere

hersteld. Met het design probeert men hierbij aan te sluiten. Op de begane grond komen publieke voorzieningen (café-restaurant, theaterzaal en andere zalen voor culturele en andere activiteiten) met achter het café-restaurant een hofuin als extra ontmoetingsplek. Aan de achterzijde komen 10 kunstenaarswoningen en het bovengelegen hotel krijgt 95 kamers. Alles moet in 2025 klaar zijn.

Medio april 2022 is de verkoop van de Egelantier aan de "Ontwikkelcombinatie Lingotto/Hotel Arena" officieel rond. Het doel is nog steeds de vestiging van een boetiekhotel, 10 kunstenaarswoningen en een café-restaurant. Ook moet er een breed cultuurprogramma aangeboden gaan worden.

Bibliografie kort

(Blom, 1995) (Boorsma, 2018) (Borst, 2014) (Brand, 2021) (Busker, 2012) (Busker, 2018) (Crul, 2015) (Dijkema, 1952) (Dijkstra, 1976) (Eeden, et al., 2021) (Enderman, bureau voor bouwhistorie te Nieuwkoop, 2008) (Gaarlandt-Kist, et al., 1981) (Geist, 2020) (Goppel-Wijnoldy, 1974) (HaarlemsDagblad, 2022) (Haerlem, 2007) (Helversteijn, 1986) (Helversteijn, 1987) (Helversteijn, 1990) (Helversteijn, 1994) (Helversteijn, et al., 1998) (Heummen, 2012) (Jongens, 1976) (Josten, 2021) (Krol, 2001) (Kurtz, et al., 1999) (Leeuwen, 2004) (Leeuwen, 2007) (Leeuwen, 2010) (Leeuwen, 2012) (Overmeer, 1972) (Overmeer, 1973) (Overmeer, 1974) (Overmeer, 1975) (Overmeer, 1976) (Overmeer, 1979) (RedactieJaarboek, 1977) (RedactieJaarboek, 1981) (RedactieJaarboek, 1982) (Sipkes, 1999) (Sipkes, 2000) (Sipkes, 2001) (Steur, 2001) (Uittenhout, et al., 1997) (Uittenhout, et al., 2003) (Vording, 2021) (Vording, 2021) (Wagt, 2012)

5 Bibliografie uitgebreid

Blom, A. Van der. 1995. *Lieven de Key, Haarlems stadsbouwmeester*. Haarlem : Schuyt & Co, 1995. ISBN 90 6097 406 9.

Boorsma, F. 2018. *Kroniek 2017. Haerlem Jaarboek 2017*. 2018, Vereniging Haerlem.

Borst, R. de. 2014. *Kroniek 2013. Haerlem Jaarboek 2013*. 2014, Vereniging Haerlem.

Brand, W. 2021. Egelantier in 2025 cultuurhotel. *Haarlems Weekblad*. 21 December 2021, p. 5.

Busker, M. 2018. Nieuws over gevelstenen. *Haerlem Jaarboek 2017*. 2018, Vereniging Haerlem.

—. **2012.** Restauraties. *Haerlem jaarboek 2011*. 2012, Vereniging Haerlem.

Crul, I. 2015. *Kroniek 2014. Haerlem Jaarboek 2014*. 2015, Vereniging Haerlem.

Dijkema, P.A. 1952. Rede uitgesproken door de secretaris op de vergadering t.g.v. het 50-jarig bestaan op 3 november 1951. *Haerlem Jaarboek 1951*. 1952, Vereniging Haerlem.

Dijkstra, O.H. 1976. De Gasthuispoort aan de Kleine Houtstraat. *Haerlem jaarboek 1975*. 1976, Vereniging Haerlem.

Eeden, J. van, et al. 2021. *Opinie: Een culturele verdwijntruc. Haarlems Dagblad*. 16 Juni 2021, p. Regio 13.

Enderman, bureau voor bouwhistorie te Nieuwkoop. 2008. *Bouwhistorische verkenning Voormalig St. Elisabethgast-en ziekenhuis Gasthuisvest 47 te Haarlem*. Haarlem : Gemeente Haarlem, Dienst Veiligheid, Vergunning en Handhaving, 2008.

Gaarlandt-Kist, A.F., et al. 1981. *400 jaar St. Elisabeth's of Grootte Gasthuis te Haarlem*. Haarlem : St. Elisabeth's of Grootte Gasthuis, 1981.

Geist, H. 2020. Vijf partijen in race voor aankoop Egelantier. *Haarlems Dagblad*. 21 maart 2020.

Goppel-Wijnoldy, J.M.Th. 1974. De stichting "Diogenes Haarlem" in 1973. *Haerlem Jaarboek 1973*. 1974, Vereniging Haerlem.

HaarlemsDagblad. 2022. Verkoop van de Egelantier is afgerond. *Haarlems Dagblad*. 14 April 2022, p. Regio 6.

Haerlem, Historische Werkgroep van de Vereniging. 2007. *Meer dan steen*. Wormer : Historische Vereniging Haerlem en Stichting Uitgeverij Noord-Holland, 2007. ISBN 978 90 78381 07 5.

Helversteijn, W. en Sipkes, K. 1998. *Kroniek. Haerlem Jaarboek 1997*. 1998, Vereniging Haerlem.

Helversteijn, W. 1986. *Kroniek. Haerlem Jaarboek 1985*. 1986, Vereniging Haerlem.

—. **1987.** *Kroniek. Haerlem Jaarboek 1986*. 1987, Vereniging Haerlem.

- . **1990.** Kroniek. *Haerlem Jaarboek 1989*. 1990, Vereniging Haerlem.
- . **1994.** *Sint Antonius van Padua, Honderdvijftig jaar Groenmarktkeerk te Haarlem*. Haarlem : Uitgeverij De Vrieseborch, 1994. ISBN 90 6076 373 4.
- Heummen, R. van. 2012.** Kleine Houtstraat 92 - 96- 't Kleine Houthof. *Haerlem Jaarboek 2011*. 2012, Vereniging Haerlem.
- Jongens, P. 1976.** Haarlems Monumentenzorg in 1975. *Haerlem Jaarboek 1975*. 1976, Vereniging Haerlem.
- Josten, B. 2021.** Kritiek op hotel in Egelantier. *Haarlems Dagblad*. 2 Oktober 2021, p. Regio 17.
- Krol, H. 2001.** Jan Bomans, 30 mei 1915-7 november 2000. *Haerlem Jaarboek 2000*. 2001, Vereniging Haerlem.
- Kurtz, G.H. en Temmink, J.J. 1999.** *De straat waarin wij wonen*. Haarlem : Schuyt & Co, 1999. ISBN 90 6097 454 9.
- Leeuwen, K. van. 2004.** Kroniek. *Haerlem Jaarboek 2003*. 2004, Vereniging Haerlem.
- . **2007.** Kroniek. *Haerlem Jaarboek 2006*. 2007, Vereniging Haerlem.
- . **2010.** Kroniek. *Haerlem Jaarboek 2009*. 2010, Vereniging Haerlem.
- . **2012.** Kroniek 2011. *Haerlem Jaarboek 2011*. 2012, Vereniging Haerlem.
- Overmeer, A. 1972.** Kroniek van Haarlem 1971. *Haerlem Jaarboek 1971*. 1972, Vereniging Haerlem.
- . **1973.** Kroniek van Haarlem 1972. *Haerlem Jaarboek 1972*. 1973, Vereniging Haerlem.
- . **1974.** Kroniek van Haarlem 1973. *Haerlem Jaarboek 1973*. 1974, Vereniging Haerlem.
- . **1975.** Kroniek van Haarlem 1974. *Haerlem Jaarboek 1974*. 1975, Vereniging Haerlem.
- . **1976.** Kroniek van Haarlem 1975. *Haerlem Jaarboek 1975*. 1976, Vereniging Haerlem.
- . **1979.** Kroniek van Haarlem 1978. *Haerlem Jaarboek 1978*. 1979, Vereniging Haerlem.
- RedactieJaarboek. 1977.** Kroniek van Haarlem 1976. *Haerlem Jaarboek 1976*. 1977, Vereniging Haerlem.
- . **1981.** Kroniek van Haarlem 1980. *Haerlem Jaarboek 1980*. 1981, Vereniging Haerlem.
- . **1982.** Kroniek van Haarlem 1981. *Haerlem Jaarboek 1981*. 1982, Vereniging Haerlem.
- Sipkes, K. 1999.** Kroniek. *Haerlem Jaarboek 1998*. 1999, Vereniging Haerlem.
- . **2000.** Kroniek. *Haerlem Jaarboek 1999*. 2000, Vereniging Haarlem.
- . **2001.** Kroniek. *Haerlem Jaarboek 2000*. 2001, Vereniging Haerlem.
- . **1999.** Kroniek. *Haerlem Jaarboek 1998*. 1999, Vereniging Haerlem.
- Steur, A.G. van der. 2001.** Vijfentwintigjaar Vereniging Haerlem 1976-2001, 17. Diversen. *Haerlem Jaarboek 2000*. 2001, Vereniging Haerlem.
- Uittenhout, B., Heijer, W. den en Fielmich, J. 1997.** Monumentenzorg Haarlem. *Haerlem Jaarboek 1996*. 1997, Vereniging Haerlem.
- . **2003.** Monumentenzorg Haarlem. *Haerlem Jaarboek 2002*. 2003, Vereniging Haerlem.
- Vording, M. 2021.** Icoon uit het verleden moet weer bruisen, Toekomst voor de Egelantier. *Haarlems Dagblad*. 10 Juni 2021, pp. Regio 4, 5.
- . **2021.** Twee kopers met één plan, Projectontwikkelaars Lingotto en Amsterdam Village Company transformeren Egelantier. *Haarlems Dagblad*. 10 Juni 2021, p. Regio 3.
- Wagt, W. de. 2012.** Wiek Roling, 20 juni 1936-14 juli 2011. *Haerlem Jaarboek 2011*. 2012, Vereniging Haerlem.